

### Jegyzetek III. rész

1. Karlovici érseki levéltár 407: 1744, közölve *Dragomir*nál I. 28. sz. 35-36.
2. Uo. 429: 1744, *Dragomir* I. 30. sz. 37-38.
3. EK 20: 1745 (71-72).
4. Dobra P. protector levele Hardt ügynökhöz (1745. július 10.): „systema unionis Cis Marusium et Cis Kukulom minorem, tam in Comitatus, quam in fundo Regio totaliter inversum est”. EK 323:1745. „...malum defectionis cum primis Fundum Regium, Comitatum Hunyadiensem, nonnullasque partes Albensis, et de Küküllő Comitatum, nec non districtum Terrae Fogaras, crudeliter depascens”. EK 331: 1746. Az unióhoz hű maradt dél-erdélyi helységek felsorolását ld. EK 320: 1745 (60-61); 25 unitus esperesség magatartásához ld. Z. Pâclișanu: *Coresp. LXV. sz. 107-8. (1747. szept. 22.)*
5. EK 320: 1745 és *Dragomir* I. 31. sz. 38-40.
6. EK 320: 1745 és *Dragomir* I. 32. sz. 40-42. (1745. ápr. 6.)
7. EK 146: 1745 és *Dragomir* I. 37. sz. 47-49.
8. „... Ipsos quoque graeci ritus unitos, catholicos esse, aequae ac latini ritus” EK 326: 1745 és *Dragomir* I. 35. sz. 46-47.
9. EK 320: 1745.
10. „Caeterum intentio nobis non este, nec unquam fuit Graecum Ritum in Latinum mutandi...” *Erd. Múz. Ms. 4053. sz. 216. l. (1746. ápr. 15.)* Vö.: EK 321: 1745 (Gubernátor jelentése az uralkodónőhöz 1745. júl. 3.).
11. Bunea: *Klein* 194-5; *Nilles* II. 571-3. Így már Haller gubernátor is 1745. április 6-án, aki szerint Ófelsége az uniót „fortioribus etiam viis et modis kétségkívül manutenealja”. EK 320: 1745.
12. Kinevezésük: EK 146: 1746 (ápr. 15.), Instrukcióik 15 pontban: EK 331: 1746 (jún. 20.) és *Bod* P. 396414.; Instrukciók Kászoni Bornemisza I. számára: EM Ms. 4086 (október 9.).
13. Guberniumi jelentés 1745. júl. 3-án. EK 321: 1745.
14. „puram putam Idolomaniam sine omni formidine passim proclamaverit, omnia Sacra, et Sacramenta Ritus Latini nihil aliud, quam abominationes, et pollubra infamiare...” EK 322: 1745.

15. „ott sem igen jól folynak a dolgok” – írja Haller guberátor jelentésében (1747. okt. 1.) EK 236: 1747.
16. „populus quoque Valachicus renuntiabit unioni...” Pâclișanu: *Coresp.* LXV. sz. 107; „clerum populumque hunc adeo titubantem...” (Huszonhat esperes levele Kleinhez, 1747. júl. 22.)
17. Jelentése 1746. jún. 16-ról. Bunea: Klein 199-200. (Közép-szolnok, Kraszna, Doboka, Kolozs és Alsófehér m. egy részében.)
18. „adeo quidem, ut vix affulgent spes redeundi protervam Plebem ad reconciliationem...” Dobra P. levele Hardt ügynökhöz 1745. júl. 10. EK 323: 1745.
19. „kedvem és akaratom nélkül esék ez a baj és iga a nyakamba, és aszt már szinte két esztendőttől fogva viselem...” Máriaffi Dávid protector levele Haller gubernátorhoz (1748. márc. 4.). EK 73:1748. Dobrát súlyos fenyegetések érték: „Imo etiam mihi, qui Causam unitorum sustineo, pessima quoque aminati sunt.” (Levele Hardt-hoz: 1745. ápr. 24.) EK 320: 1745. (69.)
20. EK 76: 1748 (32-39). A minisztertanács előtt: (40-57, 60-62). A szebenszéki falusi nép jellemző magatartásáról közöl I. Lupăș két vizsgálati jegyzőkönyvet: *Două anchete oficiale în satele din scaunul Sibiului. 1744 și 1745.* Sibiu 1938.
21. 1745. aug. 31-i rescriptum. Bunea: Klein 182. l. 3. j.
22. „videbatur, totam mali in Unione tam diu durantis, et modernarum insolentiarum causam merito in Episcopum Baronem Klein et clandestinam quorundam cum ipso correspondentiam... esse”. EK 76: 1748 (20 v.).
23. Pâclișanu: *Coresp.* LXV. sz. (1747. szept. 22.) stb.
24. Bunea: Klein 195.
25. Klein római magatartásához ld. a Pâclișanu által közölt iratokat (*Coresp.*) és Bunea alapos forrásismereten felépülő előadását. (*I. m.* XII. és XV. fejezet). A Baloghot kiátkozó okmány: *Coresp.* XIV. sz. 30-47.
26. *Coresp.* LVI. sz. 97-9.
27. EK 309: 1749.
28. A vonatkozó okmányt Bunea közli: Klein 242-3. l. 2. j.
29. EK 76: 1748.
30. *Uo.* (Rescriptum ad gub. 1748. márc. 28.) A balázsfalvi levéltárból. Leközlve *Buneanál* 245. l. 1. j.
31. *Uo.* Gub. jelentése 1747. december (37. v.).
32. Bunea: Klein 246-7.

33. Ez is Klein egy korábbi kérésének megismétlése.
34. EK 338: 1748.
35. Bod P. nyomán *Dragomir* I. 197.; *Hurmuzaki* VI. 602.; *Nilles* II. 597-599.
36. EK 162: 1748.
37. *Uo.*
38. A vonatkozó irományok: EK 338: 1748 alatt.
39. Vö. EK 92, 144 és különösen 116: 1749.
40. „clarum sit perturbatae unionis causam ab episcopo, Klein Romaniae commorante datam esse.” A Kancellária jelentése a minisztertanács számára 76: 1748. (60. v.)
41. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1749. márc. 14-ről Königsberg gr. elnökletével. EK 116: 1749. (44.)
42. Klein lemondatásához ld. EK 260: 1751. és Buneaál: *Klein* a XVII. fejezetet.
43. V. Şotropa: *Români la gimnasiul latino-catolic din Bistrița. 1729-1779.* Transilvania XXXII. 1901. 3-17.
44. 1737-1738-ig és 1740-1742-ig Kolozsvárott tanult a jezsuitáknál. (A kollégium anyakönyve.)
45. Bunea: *Aron* 366. 1. 1. j.
46. Pl. az 1732-i zsinat: *Acte sin.* II. 100. Mária Terézia 1747. június 18-án elrendeli a guberniumnak, „ne sive Laici, sive Sacerdotes Graeci ritus uniti, proles suas ab A catholicis instrui sinant.” *Dragomir* I. 41. sz. 59.
47. A. Băseanu: *Istoria școalelor din Brașov.* Brașov, 1902. 4. és N. Sulică *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite.* (Omăgiu lui Constantin Kirițescu Buc. 1937. 733-64.) Az erdélyi román iskolázás múltjának összefoglalása: I. Mateiu: *Din carnetul unui dascăl. Studii și articole.* Sibiu, 1912. 90-97.
48. Az Országos Levéltárban. Az anyakönyvre dr. Jakó Zsigmond hívta fel figyelmemet.
49. *Nilles* I. 404. Itt a humaniorákat végezte el.
50. 1719-ben *Joannes Clain Nobilis* (!) *Valachus* mint poeta szerepel, osztálya egyetlen románja. 1720-ban neve nem található. 1721: rhetor, 1722: logicus, 1723: physicus és 1724: metaphysicus. Érdekes, hogy Klein nemesként szerepel, holott nemességet maga és testvérei számára csak püspök korában szerzett.
51. 1730: minor parvista, 1731: principista, 1732: grammata, 1734: poeta, 1735: rhetor, 1736-ban már nem szerepel az anyakönyvben.

52. 1734: princ, 1738: rhet., 1741; phys., 1742: metaphys. Megjegyzendő, hogy a pestisjárvány miatt a kollégium 1739-1740-ben nem működött.
53. 1737: rhetor.
54. Ioannes Babb. (Nevét ő maga is mindig így írta. Románosan: Bob.) 1756: major parvista, 1757: princip., 1758: gram., 1759: synt., 1760: poeta, 1761: rhetor, 1762-ből a philosophusok listája hiányzik, valószínűleg: logicus, 1763: physicus, 1764: [meta] physicus.
55. Megállapításaim az EK mutatói átnézésekor alakultak ki. Vö. példaképpen EK 399: 1742.
56. Ez rendszerint a következő osztályokból állt: Legistae (Declinistae) Parvistae (Minores és Majores), Grammatistae, Principistae, Syntaxistae, Poetae, Rhetores, amihez a Logici, Physici és a Metaphysici adódnak, mint három filozófiai osztály. Kolozsvárott a teológiai studium (4 év) 1768-tól kezdődik.
57. EK 400: 1763.
58. „Eo attenditis – írja Mária Terézia Auerspergnek –, ut Catholici pedetentim ad potiorem numerum evehantur.” EK 1451: 1771. Vö. Miskolczi István: *Az erdélyi felekezeti viszonyok Bajtay püspöksége alatt*. Békefi Emlékkönyv. Budapest, 1912.
59. „Ladislaus: Convertita (co) gnomen nescivit dicere.”
60. *Revista Arhivelor* II. 1927-29. 407.
61. „Szükségesnek ítéltük lenni, hogy kegyelmed is mint Ecclesiának és Nationknak edgyik nemes tagja, a jövő hetfüre, úgy mint 15-ik ez holnapnak napján reggel itten lenni ne terheltessék” (1756. november 12.). Bunea: *Aron*: 267 l. 1. j.
62. „multi Nobiles antea uniti e sinu sanctae Romano-Catholicae Ecclesiae turpi levitate excesserint, ad sectamque helveticam defecerint, ut talliter Hungri censerentur, nec per amplius nomen obex vexarum fieret” – írja 1751. január 25-én a katolikus gubernator. Bunea: *Aron* 58. l. 1. j.
63. EK 25: 1732, vö. még 56: 1747.
64. Bunea: *Aron* 5. 1728-ban az unitus klérus gondnoka. Bunea: *Klein*. 3.
65. *Dragomir* I. 37. sz. 49. (Gubernátor Mária Teréziához 1745.)
66. 1714-től: *Nilles* I. 486. és LXXXV. – Az unióra vonatkozó fontos kézírata a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kaprinai gyűjteményének 43. k.-ben található.
67. Bunea: *Klein* 5.
68. EK 120: 1733.

69. EK 102: 1736.
70. EK 152: 1746. Nyugdíjba vonult 1759-ben (221: 1759) és ugyanebben az évben meg is halt (406: 1759.). Családjának sok tagja tanult a kolozsvári jezsuita kollégiumban (ld.: az iskola anyakönyvében).
71. Aláírása 1725-ben: „Boer Frenț. Logofăt.” Bunea: *Aron* 377. 1728-ban (*Nilles* I. 492.) és 1729-ben is titkár volt még: *Acte sin.* I. 152. A kolozsvári jezsuitáknál tanul 1721-től (rhetor) egészen 1724-ig (physicus). Egy kövesdi Boer Simon 1722-ben fogarasi főkapitány. EK 80: 1723. 1704-től kezdve viseli ezt a tisztséget, melyet mindig magyarok, vagy szászok viseltek egészen a XIX. század közepéig. Ld.: Non quis, sed quid. (Ioan Cav. de Pușcariu): *Fragmente istorice. Despre boerii din țara Făgărașului*: Sibiu III. 1904. 73-74. és II. 1904. 45. 1701-ben már a kat. státus tagja. *Nilles* I. 129.
72. *Acte și fr.* 114. Bunea: *Aron* 78.
73. Bunea: *Klein* 53.
74. Pâclișanu: *Coresp.* XV. sz. 48., XXVII. sz. 60.
75. Bunea: *Aron* 378.
76. *Nilles* II. 628.
77. Bunea: *Aron* 378.
78. EK 8: 1732. A kolozsvári jezsuitáknál 1713-ban szerepel egy Pap Martinus mint legista.
79. EK 34: 1732.
80. EK 72: 1734.
81. EK 183: 1737. Vö. még 292: 1739, 174: 1739, 61: 1740, 346, 377: 1742. Klein diploma keresésének állt volna a szolgálatában?
82. *Nilles* I. 408.
83. EK 80: 1723. A család már a század elején el volt magyarosodva. Pușcariu: *i.m.* III. 73-74. 1712-ben grammatista, 1718-ban metaphysicus.
84. 1711-ben syntexista, 1717-ben metaphysicus. Évtársa Gyulaffi László gróf, a későbbi kancellár.
85. Ek 59: 1735. Egy Boér András saját költségén kibővített és kifesteti a gyulafehérvári unitus templomot. Iorga: *Studii și Documente* IV. 66-69.
86. EK 355: 1742. (9-11.) „Et quia Comitatum Hunyad Valachi Graeci Ritus homines Catholicae Religioni Uniti a potiori constituent, eorum Popas nullus alter tam bene dirigere sciret, sicuti memoratus Andreas Boér...”

87. EK 207, 251: 1744; 85, 318: 1747. Meghal 1750-ben 4: 1750.
88. 1723-ban metaphysicus.
89. EK 104, 236: 1745.
90. „Jonas Mone antea Secretarius Eppi” EK 76: 1748. (65.)
91. EK 355: 1742. Bunea: *Klein* 120-1.
92. 1759-ben egy *Macarie* nevű guberniumi kancellista hirdeti ki egy decretumot Szádon. *Dragomir* II. 165. 1760-ban *Szakadáti* nevű guberniumi kancellista neve bukkan fel. Bunea: *Aron* 186.
93. A Dobra-család számára nemességet a zalatnai uradalom fiscalis jobbágya, Péter szerzett 1698. május 27-én. *Erdélyi Gubernium Királyi Könyve* – 1698. 282-4. l. Dobra Angel, a fisc. dir. apjának nobilitatiója: 1699. jan. 19. (*Uo.* 385-7. l.) A család sírfelirata a zalatnai templomban található. Ld. Bunea: *Klein* 143.
94. 1710-ben grammatista, 1714-ben logicus. (Anyakönyv.)
95. Iorga: *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*. Budapest, 1904. 14. és *Ist. lit. rom. în sec. XVIII.*<sup>1</sup> I. 158.
96. Jelentése 1749. jan. 11-től. EK 92: 1749. Többi jelentéseit a kat. státus számára ld.: Erd. Múz. Ms. 4086. (169-190.)
97. EK 95: 1735.
98. Dobra Péter nemzetiségéről ld. fennebb. XIII. fej.
99. *Nilles* II. 537.
100. *Transilvania* X. 1877. 124-5. Itt jegyezzük meg, hogy *Major* igazi neve *Maer* volt; így nevezik a korabeli balázsfalvai nyomtatványok (BRV II. 214., 219., 220., 225., 228., 269. l.), de így nevezi Babb püspök (*uo.* 522.) és Sinkai (536.) is. Ő maga hivatalos minőségben a valószínűleg iskolában kapott, latinos hangzású Major nevet szokta aláírásban használni.
101. *Acte sin.* II. 93-95.
102. 1738-ban egy román hallgató van Nagyszombatban a Fundatio Ianianában. Hermann Egyed: *A hittudományi kar története 1635-1935*. Budapest 1938. 91. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története I.) Nagyszombatban egyetlen román ifjú sem szerzett doktori címet. *I. m.* 96-7.
103. *Transilvania: i. h.* Kotore és Major is ott voltak 1738-ban („ab Anno 1738. quo cum ipsis simul Munkacsini eram in exercitatione Religiosa” – írja Kotore EK 525: 1757.
104. Maga írja 1772-ben: „... cujus foundationis primus alumnus ego sum”, EK 1531: 1772.
105. Aron írja 1757-ben: „Quantumvis enim Munkacsini in Novitiatu

- non unum, sed tres... consumpserit annos.” EK 525: 1757. „Romae in Collegio Urbano de propaganda fiede septem immo alter eorum [Kalyáni] bis Romam repetens octo ipsos consumpserit annos.” *Uo.*
106. Major bizonyosan 1747-ben tért vissza Rómából, azt pedig, hogy ott hét évet töltött, magától tudjuk (*Acte sin.* II. 115. 1782.).
107. Közel két évtized múlva Kotore írja: „siquidem debilem, quam tunc habebam valetudinem, non sperabam cum Romana Aura potuisse consistere”, ezért saját kérésére Nagyszombatban folytatta tanulmányait. EK 525: 1757. Akkori ellensége, Major azt állítja, hogy alkalmatlansága miatt nem tehetett fogadalmat és nem kerülhetett a három római alumnus közé. „Susceptus is fuerat ad Noviciatum, probatus, sed inhabilis pro Religione inventus... ejicitus est acceptus nihilominus a Barone Klein pro tunc Episcopo, non amplius pro hac nostra Fundatione (nam si quo hac aptus fuisset, ivisset etiam nobiscum Romam, eo enim fine acceptus fuerat ad Noviciatum), se pro studiis duntaxat, ut si casu quo convalesceret ex quadam infirmitate, quam se habere dicebat, ad Statum Ecclesiasticum cum tempore applicaretur.” *Uo.* (111.)
108. *Veress* I. 192-3.
109. „Petrus Aron dum juramentum praestitit promisit statum Religiosum S. Basilii Magni ingredi” (1742. május 26.). *Transilvania* X. 1877. 124.
110. *Uo.*
111. „... Absolutis studiis Theologicis Anno superiori redivi” – írja 1745-ben. EK 200: 1745. Buneánál hazatérése tévesen 1743-ra van téve (*Aron* 4.).
112. Bunea: *Aron* 4-5.
113. Jezsuita gimnázium anyakönyve. (Min. parv.)
114. *Transilvania*: i. h.
115. A filozófia befejezése után 1743-ban ment fel Bécsbe.
116. EK 525: 1757.
117. EK 109, 110, 122, 307: 1747.
118. A Fundatio Ianiána sorsáról a helytartótanács aktái alapján részletesen ír Hermann Egyed: *i. m.* 89-91.
119. *Vö.* 107, 306: 1747.
120. *Acte sin.* I. 115.
121. *Acte și fr.* 99.
122. EK 525: 1757. (50.)
123. *Acte și fr.* 101.

124. EK 236: 1747. (Kat. státus Mária Teréziához. 1747. szeptember 29.)
125. „Utilissimus, summeque necessarius remediis censet clerus redditum Illumi Eppi Klein...” EK 338: 1748.
126. „populus quoque Valachicus... si non redierit nihil scire vult de unione et unitis...” *Coresp.* LXV. sz. 107. (1747. szept. 22.)
127. Életrajzát és irodalmi tevékenységének méltatását ld. tölem: *Cotore Gerontius és az erdélyi román nemzeti öntudat ébredése.* Hitel 1944. 84-95.
128. Az alább idézett részeket Bunea közölte: *Aron* 371-3.
129. „Și cunosc cum că n'am avia ocă a ne despărți de Bisiareca Rîmului, find și noi sânge adevărat a Rîmlianilor cu cât că strămoșii noștri în vriamia împăratului Traian de acolo s'ar fi tremis în părțile aciastia și Grecii încă nu se pedepsiră pentru alta, fără numai pentru că s'ar fi despărțit de Bisiareca Rîmului.”...
- „Aduceți-vă aminte fraților, zice acest părinte: ce fialu și cât a fost niamul nostru: fost'au ore când înțelept, vestit, vitiaz, cu minte bună, tare, și ce tot pămîntul și-l plecase. Fără de aciasta cu sfințenia și facerile de bine era peste toate niamurile. Postul, priveghiară, rugăciunile, dumnezeirile, cu un cuvint tóte facerile de bine ca un buriate le supsiase. Iară acum, o rușine, toate căzură. Țarigradul se la... De veți zice, cumcă aciastia pentru păcatele noastre s'ar fi înfîmplat, nu e adevărat; că nu osîndim noi de Dumnezeu mai vârtos de cât'alte niamuri creștinesci cu faptele noastre. Că sunt și alte niamuri greșite cum nu se pedepsesc, ca și nefericit și pedepsit niamul nostru, iproci. Altă price acestor pediapse eu nu aflu fără numai șișmăția și tăierea de cătră ascultaria Bisiarecii Rîmului. – Iată pentru ce se pedepsi niamul cel vestit a(l) Grecilor. Iară nici niamul nostru căzu supt robia păgânilor pentru alta, fără numai pentru aciastă tăiare: o amar! Era oare când și niamul rumânesc niam vestit, și lăudat; iară acum fără de viaste, și de toți ocărit zace. Era oare când vitiaz, și în răsboiu tare; iară acum fără de putiare, și mai fricos de cât alte niamuri. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Poruncia oare când alte niamuri, acum dânsul iaste batjocura acelora; Mainte [mai'nainte] era plin de fapte bune; acum bogat de fapte riale. Mainte era minune, de se vedea cineva în țapă; iară acum toate furcile și țăpile numai dâșii le străjuesc. Iată la aciasta sosi și niamul rumânesc până acum; iară de aici înainte și mai multe i-se



va întâmpla, că de nu se va lăsa, ca să se călăuzească de cei mai învățați; ca și jidovii, ce pentru necredința lor până a se băga în pământul ce li-se făgăduise, periră în pustie; nu va vedea pământul ce i s'au făgăduit, anume împărăția ceriului. De aciasta să-ți aduci aminte, o niam oare când vestit, ca nu cumva înșelându-te amiciile Grecilor, ce vin la voi învășcuți în piei de oae din afară, iară din lăuntru sunt lupi fără de saț; cu împărăția cea lumiască să pierzi după alte pediapse cețu sunt în grumaz, și împărăția ceriască, la care vei ajunge fără de nici o îndoială de vriame ce te vi împreuna iarăși cu capul bisericii de care te-ai despărțit prin înșelăciunea Grecilor.”

130. *Hronicul vechimei a Romano-Moldovlachilor*. (Operele Principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română VIII.) Buc. 1901. 356.
131. Kotore műveinek irodalmi forrásait idézett tanulmányom igyekezett megállapítani. (Főként Maimbourg Lajos francia és Peichich Kristóf magyarországi bolgár jezsuita műveit használta fel.)
132. „Notum est Illmae Dni Vestrae Valachorum in Transilvania inhabitationem historicorum fere narrationem superare, notum inquam Transilvaniam Valachis a tot centenis annis nunquam fuisse vacuum, qui sub barbaris ac acatholicis principibus semper sua privilegia tum ac praerogativas habere...” *Coresp.* LXV sz. 106.
133. Hármuk közös levelét 1747. okt. 7-ről ld.: *Fői'a bisericésca și solastica* I. 1888. 265-7. Klein levele Kalyánihoz: *Coresp.* XLIX. (1747. jún. 13.), LIV (júl. 29.), XVIII. (aug. 25.), LXII. (szept. 9.), LXXVII. (1757. jún. 27.); Majorhoz: LXIII. (1747. szept. 9., válasz Major júl. 7-i levelére).
134. Csak a fentemlített 25 esperes közül a következőkhöz írt leveleit említjük meg: Timándi György (*Coresp.* LIIL), Dályai Pap Ábrahám (XXXIV, LXXI, LXXIII, LXXIV, LXXV), Szakadati János (XXXVI, XXXVII, LII, LIIL, LXVI, LXVIII), Balomiri Miklós (XII, XXII, XXVIII, XXXIV, LVI, LVII, LX, LXIV, LXVII). A négy bazilitát és az espereseket eltiltják az értekezéstől Kleinnel: „neque minimam correspondentiam cum Episcopo Romam habeant sub gravi animadversione” EK 310: 1747 és 76:1748.
135. „refertur hujus mali origo ad correspondentiam, quam Romam mira arte continuunt, atque inde animos erigunt, nec omni suspicione carere videntur Basiliani Roma recenter advenientes...” A gu-

- bernium és a katolikus státus jelentése Mária Teréziához. 1747. szept. 29. EK 236: 1747
136. 1747. december 16. Kalyáni beismerte, hogy levelezett Kleinnel és a római alumnusokkal. „Romae etiam existens sub strictissima Regula multum circumire non poterat, cum Eppo longe ab illis remoto non multum conferre poterat, nec ab illo commissionem aliquam accepit.” (Utóbbi állításának az ellenkezője igaz. ld. Klein levelét Szakadátihoz. 1747. júl. 15. *Nilles* II. 591.) Major: „Romae constitutus habuit subinde cum Eppo rem, qui subinde dixit negotia sua procurare velle circa Theologum, atque alia, ille commissionem nullam accepit cum reditu.” EK 76: 1748. (67. v.)
137. Decretum a guberniumoz 1751. aug. 30. Bunea: *Klein* VIII. sz. mell. 297-9.
138. Mária Terézia Gyulaffi László gróf kancellárhoz aug. 30. *I. m. IX.* sz. mell. 299-302.
139. A baziliták levele a Bécsben tartózkodó Majorhoz és Kalyánihoz. 1751. okt. 8. *Acte sin. I.* 137-54.
140. „Pro Munkatsiensi Eppo nemo inventus fuit qui votum daret” – írja Klein S.: *Historia Daco-Romanorum*. Instrucțiunea publică (Buc.) 1861., idézve Buneánál: *Aron* 6. 1. 3. j.
141. EK 208: 1752.
142. EK 349: 1746 (!) Klein azonnal megtámadta Pallovicsot is. *Nilles* II. 586-91.
143. 1752. október 30. Bunea: *Aron* 29. A vonatkozó okmány közölve *uo.*: 16. 1. 1. j.
144. Königsseg-Erps gr. votuma 1753. júl. 7.: „Der Eingensinn, und dieses Mannes Hartnäckigkeit, seine Halsstarrigkeit auf das höchste getriebener zu sehen ist.” Közölve Buneánál: *Aron* 25.
145. Aron bécsi küzdelmeit gazdag aktaanyag alapján tárgyalják Bunea: *Aron* 10-33: (akták a jegyzetekben közölve) és Pâclișanu: *Din istoria bisericească a Românilor ardeleni. „Teologul” vlădicilor uniți (1700-1773.)* Buc. 1923. 17-26. (akták: I-X. sz. mell. 30-39.)
146. *Acte și fr.* 143.; Bunea: *Klein* 141.
147. Kotore írja Aronnak: „communis disciplinae jura vigoremque, et vota praecipue paupertatis, et obedientiae violare” (EK 525: 1757. (52.) 1757. jan. 8.) és „Patres Sylvester, et Gregorius nescio unde sibi tantam... licentiam, et libertatem assumpserint, ut posthabitis Regulis Monasticis, et Canonicis, saeculariter prout nullatenus licet, vivere coeperint” (EK 116: 1757. márc. 7.)

148. Aronhoz írt levele (nov. 3.). EK 525: 1757.
149. Major és Kalyáni panaszirata az uralkodónőhöz EK 525: 1757. (109. kk.)
150. „Qui sentit onus, sentiat et commodum” – érvelnek a szerzetesek említett kérvényükben, mire Aron így válaszol az Írással: „Qui voluerit esse primus, sit omnibus servus.” EK 525: 1757.
151. EK 76: 1762.
152. „ut poventus hi ab episcopalibus separatim ab ipsismet monachis administrentur.” *Nilles* II. 537.
153. Bár a püspökségre pályáztak, még a négy kanonok közt sem foglalhattak helyet. EK 116: 1757.
154. Itt Dobra Péter protectornál is jártak, aki az ügyről Bécsbe jelentést küldött (március 11.). EK 116: 1757. Uhlfeld tanácsos levele a gubernátorhoz (március 27.) és a kancellária összefoglaló jelentése: *uo*.
155. EK 525: 1757 (109. kk.). A szerzetesi vizsály eseményeinek jó összefoglalása olvasható Buneánál: *Aron* 288-292.
156. EK 38: 1758.
157. EK 267 és 472: 1758. A kancellária „sub manu” Salbeck Mihály teológustól kért véleményt. Két jelentését (1758. augusztus 28. és november 27.) ld. 276: 1758.
158. EK 472: 1758 és *Nilles* II. 612-5.
159. Bornemissza Ignác thesaurarius Balázsfalván 1762 augusztusában ezt mondhatta: „Hic ego non video regnare charitatem.” Rednik jelentése 1765. január 6. EK 9: 1765.
160. „verendum foret, ne ad exemplum Balamiriensis in vicinas Regiones Valachicas profugerent cum secutura perenni in Plebe Valachica confusione.” EK 116: 1757. (54. v.)
161. 1759. január 15-én kapják meg útlevelüket a hazautazásra. EK 15: 1759.
162. *Acte si fr.* 107. Bunea a választást tévesen 1758-ra teszi: *Aron* 293.
163. „hujus rei fundamentum sit Oeconomicum”. EK 164: 1760.
164. EK 150: 1759; 164, 541: 1760; 616: 1761; 76, 500: 1762. Az ügy legjobb áttekintése és a két legfontosabb decretum ebben az ügyben (1758. július 11. és 1763. május 9.) – 212: 1763.
165. EK 395: 1759, 347: 1761. stb.
166. „... quaeque jam pro Incremento Sacrae Fidei Bonoque Religionis esse putaveram, quo ad nempe scholas tum pro juventute, tum pro Clero erudiendo, tum etiam quoad typographiam, ex proposse

- retractare persequique adnitor Domino cooperante.” 1754. november 23. *Fői'a bisericésca si scolastica* II. 1889. 295-6. 1. 4. j. Itt a dátum tévesen: 1752. (Prop. fide lvt. Miscellanea rer. Val.)
167. *Dragomir* I. függelékében számos okmány olvasható az uniálás kíméletlen módszereiről az ötvenes évek alatt.
168. „Haeretici ratione suscepti baptismi ad amplectendam Fidem Catholicam cogi possunt, quanto magis moderni isti ab ea desciscentes...” *Supplex Libellus* az uralkodónőhöz 1759. szeptember 14. EK 41: 1760. Ugyanitt az erőszak jogának elvét kihámozza az ortodoxok egyházi törvénykönyvéből, a *Pravilából* is.
169. Klopotiva, Száláspataka és Győrfalva községekben, Hátszeg vidékén. *Bod* P. 436-44. Pallovics teológus levelei erről az ügyről: EK 292 és 410: 1759.
170. EK 533: 1760 és *Dragomir* I. 134. sz. 200.
171. EK 541: 1760.; *Herrmann* I. 246.
172. Aron összeírását A. Bunea közölte: *Statistica Românilor în Transilvania în 1750.* (Transilvania XXXII. 1901. 237-292.) Összesítését ld. A. Bunea: *Klein* 516-7. A körülötte kifejlődött vitát II. Pușcariuval ld. a *Transilvania* 1901. évfolyamában. *Dragomir* lesújtó bírálatát ld.: II. 2. Az unió későbbi veszteségeihez ld. Aron részben Athanasius koráig visszamutató kimutatásait: EK 125: 1760.
173. EK 183: 1749.
174. EK 90, 91: 1749. Jó összefoglalás az ügyről: 92: 1749. (20-23.)
175. EK 144: 1749. (24-5.), 183: 1749. és *Dragomir* I. 48. sz. 72-3.
176. *Uo.* ahol más erre vonatkozó irományok is találhatóak. Három közülük leközölve *Dragomir*nál I. 54-56. sz. 80-83. A minisztertanács megállapította, „quod querelae ab his Valachis exhibitae per omnia falsae inventae sint”. 1749. április 29.
177. *Dragomir* I. 182.
178. *Dragomir* I. 191-197. és 62-23. sz. 91-94.
179. EK 251: 1750. (3-10.) Ortodox excessusok részletes leírása: 297: 1750.
180. Érdekes részletek: EK 90: 1749.
181. EK 250: 1750.
182. Jólértesültségük ellenére egyként elfogultan adják elő a görög katolikus Bunea: *Aron* 68-93. és az ortodox *Dragomir*: I. 250-259. Ld. még: *Bod* 420-430.
183. Már a beköltöző Csernovics Arzén a románok érsekének tekintette magát (1706. június 16.). *Schwicker* 43. I. Lipót 1703. decem-

- ber 18-i decretuma elismeri Csernovics joghatóságát „per Hungariam, Dalmatiam, Liccam, Corbaviam, Transylvaniam, aliasque finitimas Partes et Provincias Nostras”. Ld. EK 261: 1757.
184. Többek közt 1755-ben nem kevesebb, mint öt kérvényben. (Az egyiket június 27-ről ld.: *Dragomir* I. 83. sz. 132-6.) 1756. szeptember 14-én (EK 261: 1757.) stb.
185. Ld. főként N. Dobrescu: *Istoria bisericii române din Oltenia*. Bucuresti, 1908. 13-55. passim; I. Mateiu: *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea*. Cluj, 1922. 9-11.; Bunea: *Aron* 51-57. A brassói románok 1735-ben maguk kérik Joanovics Vince karlovici érsek fennhatóságát, aki ezt el is vállalja. St. Stinghe: *Documente* I. 173-181.
186. Számos példa olvasható *Dragomir* műve I. k.-nek okmánytárában.
187. *Uo.* Vö. EK 325: 1758.; *Hurmuzaki* VII. 4. és *Nilles* 600-2.
188. Itt is *Dragomir* I. mellékleteire utalunk.
189. „Nec deesse inter illos, qui de protectione russica sibi ad futura gloriari auderent.” EK 250: 1744.
190. Șt. Lupsa: *Istoria bisericească a Românilor bihoreni. Vol. I. până la 1829*. Oradea, 1935. 38.
191. Staatsrath 3390: 1769., idézve Tóth A.-nál: 47. l. 199. j.
192. V. Șotropa idézi: *Revolta districtului năsăudean*. Arhiva Someșană 22. 1937. 158, 164.
193. St. Stinghe: *Documente* I. 188-192.
194. S. Dragomir: *Contribuții la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*. (An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. II. t. XXXIV.) 37.
195. Stinghe: *Documente* I. 323. és 335.
196. Eustatie utazására nézve ld. Stinghe: *Documente* I. 321-2, 332-5.; S. Dragomir: *Relațiile bisericești ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*. Sibiu, 1914. 5-9.; *Dragomir* I. 122-6.
197. *Hurmuzaki* VI. 602. és *Nilles* II. 297-8.
198. „non habentes illi aliunde spem, advenit suprafatus protopopa ad Nos...” – írja Erzsébet bécsi nagykövetének 1750-ben. *Denșușianu*: 216. l. 1. j.
199. EK 297: 1750.
200. „medium id praeprimis salutare fore videtur quo nec nimis nec parum fiat”.
201. Brassó, Fogaras és Szeben ortodoxai szabad vallásgyakorlatot nyernek. Vö. Stinghe: *Doc.* I. 322.
202. „Quo iis visis Imperatrix Russica ex una parte inconvenientem

- querelam, ex altera autem parte Clementissimam Majestatis Vestrae Caesareo-Regiae intencionem perspiciat, qua erga Graecae Religionis addictos Altissima Eadem in Provinciis Suis haereditariis duci consuevit.”
203. EK 297: 1750. Közölve Buneánál: *Klein* 254. 1. 2. j.
204. H. Uebersberger: *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderte*. I. k. Stuttgart, 1913. 250.
205. Dragomir: *Relațiile* 23. Mária Terézia véleménye az orosz beavatkozásról (1762. okt. 11.): „Két uralkodás nem állhat fenn egy országban, vagy két protekció, még ha mindig jó viszonyban maradhatnánk is, mint Erzsébet cárnővel.” *Marczali* II. 256.
206. Erre nézve ld. Dragomir: *Relațiile* 10-23. *Dragomir* I. 190-207.; G. Baritiu: *Părți alese* I. 730-2., Bunea: *Klein* 251-5.
207. EK 250, 297: 1750.; 114, 152:1751; *Hurmuzaki* VI., 602.
208. *Dragomir* I. 36-46., 69-70.; Bunea: *Aron* 98-106.
209. *Dragomir* I. 217-223. *Relațiile*. 28-31.
210. *Dragomir* II. 107-109. A kérvény szövege: *uo.* 71. sz. 389-391. Vö. Iorga: *Studii și Documente* IV. 87-91.
211. *Bod* P. 457-9.; Bunea: *Aron* 136-7.
212. Keltezése: Szelistye, 1758. október 28.
213. Bunea: *Aron* 134-143.; Kotore vikárius jelentése Popa Iuonról: *Uo.* A. mell. II. sz. 437-445.; *Dragomir* II. 110-116.; Dragomir: *Relațiile* 35-47. Popa Iuonra nézve ld. még: EK 145, 254, 320, 363: 1758; 30, 59, 126, 362: 1759.
214. „Ezáltal megnyílna az út Oroszország számára, hogy közlekedjék az ortodoxokkal, akik azokban az országokban élnek, mialatt a bécsi udvar a legnagyobb mértékben ennek meghíúsítására törekszik. Minthogy a megmentett népnek köszönete és hálája csak nagy lehet, azért ennek megfelelően Oroszország tekintélye és a hozzá való ragaszkodás elterjedne a legtávolabbi országokban is, ha a mi népünk érintkezésbe jutna hitsorsosaival, akik a törökök alatt, vagy más államok uralma alatt állnak.” (1758. december.) Dragomir: *Relațiile* 48-9.
215. Gubernium (1757. szeptember 7.): „Caeterum circa reducendam et firmandam in Plebe Valachica pacem ac tranquillitatem expediens aliud nullum videmus, quam ut... Turbatores Schismatici Popae cum suis fautoribus intercipi permittantur, taliterque omnium tumultuantium seu Turbationum fontes... obstruantur.” EK

- 477: 1757 és Bunea: *Aron* 119-120. 2. j.-ben; vö. a kancellária (245: 1748) és a teológus (349: 1746) hasonló véleményét.
216. Uhlfeld udvari tanácsos szerint: „So kann man... deutlich ersehen, wie die Abschickung des Juon sammt allen übrigen, von Metropolitentem verordnet, und dirigieret worden seye.” 1758. december 10. Idézve Buneaánál: *Aron* 137. 1. 3. j. „Mi úgy vélekedünk – írja Kemény László gubernátor a kancelláriának 1759. december 15-én –, hogy valameddig a’ Karloviczai Érseknek titkos, és mesterséges practicái nem tollálatnak, és nem impediálatnak, az olátság között ezen Hazában csendesség nem léssen...” EK 41: 1760. Lényegében ez a véleménye Pallovics teológusnak, Majornak és Kalyánnak is. EK 179: 1759.
217. Vö.: „cantant enim continuo unam eademque cantilenam, quod unionem nunquam acceptassent, nec eam unquam acceptare velint.” EK 363: 1758.
218. *Hurmuzaki* VII. 4., (1751. december 8.); 1756. július 20. Ld.: Bunea: *Aron* 107-8. 1. 2. j.
219. *Hurmuzaki*. VII. 4., XV<sup>2</sup>. 1826-35. Címe: „Paulus Nenadovics Dei Gratia Archi Episcopus, Metropolita Carlovicziensis, integri Cleri totius Nationis Rascianae, és Valachicae, qui possidet a mari usque ad Danubium, et Totius Transylvaniae Metropolita”. EK 41: 1760.
220. Vö. 1759. augusztus 26-án Karlovicból írt levelét az erdélyi és különösen a fogarasi románokhoz (EK 41: 1760), amelyben többek közt az unió ellen oktatja ki őket, óvatosan, nehogy szembekerüljenek a világi törvényekkel. Egyszerű, gondolkodást nem igénylő, tagadó feleleteket sugall nekik. Ha kérdik töletek, mi rosszat találtok az unióban, „respondite breviter nos nihil mali scimus, illud tantum scimus, quod non sit de Lege nostra ideo nec ea indigemus”. Ha megvizsgáljuk a korabeli tanúvallomásokat, tényleg ilyen típusú válaszokkal találkozunk. Vö. a buzdi románok kérvényét: *Dragomir* II. 52.
221. Bunea: *Aron* 117, 120.
222. *Dragomir* II. 111-2. Ez egyébiránt gyakori és hatásos fenyegetés, Nenadovics is alkalmazza: *Uo.* 18, 21. Az ortodox falusiak sűrűn alkalmazzák kérvényeikben.
223. *Kurzer Bericht* 59; *Dragomir* II. 92.
224. „lediglich dahin bedacht zu sein, dass das Schisma gehoben werde, den Ueberrest aber als gleichgiltig anzusehen”. Ld. *Schwicker* 214.

225. Vö. *Tóth A.* 82
226. Így már Illia is: „spem nos haud dubiam habere futurum, ut... exturbatis tot sectarum erroribus in unum Romanae Ecclesiae sinum si non tota, major certe, meliorque pars redeat”. *Ortus et progressus...* Claudiopoli 1730. 155.
227. Még 1761. április 7-én írják a dél-erdélyiek Buccow tábornoknak: „... wir habens niemals gewusst, dass wir Uniten seien”. *Dragomir* II. 48. sz. 358.
228. Vö. *Schwicker* 211 és különösen Bartenstein: *Kurzer Bericht* 139. „die katholische Religion von den nichtunirten Griechen bei weitem nicht so viel, als von den Lutheranern und Calvinisten zu befürchten habe...” stb. Vö. még: 145. és *Tóth A.* 43-4.
229. K. Schünemann: *Österreichische Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Berlin, 1935. 97.
230. „Man hat glaublich in Gegentheil ihrer grossen Menge zu zuschreiben, dass die katholische Religion in Ungarn nicht gänzlich, oder doch so, wie in Siebenbürgen, unter den daselbst erwählten Fürsten unterdrückt worden.” *I. m.* 20.
231. Ld. fentebb Bartenstein és Königsegg-Erps gr. meghatározásait: II. fej. 158. j.
232. *Schwicker*, 206-7. Bartenstein: „... einen beträchtlichen Theil der illyrischen Nation ausmachenden siebenbürgischen Wallachen”. *Kurzer Bericht*, 60. A fogalmak tisztázásához sokban hozzájárult Koller nagy elaborátuma: *System in illyrischen Angelegenheiten*. Illyrica I. Fasc. 8. (1755.) Részletesen ismerteti *Schwicker*: 194-207.
233. EK 297: 1750; 22, 357: 1756; 261: 1757; 325: 1758; *Dragomir*, I. 75. sz. 117-8 (1753); *Schwicker*, 217.
234. Nenadovics metropolita egyenesen kecsegteti a halmági ortodox papokat az illír előjogokkal (1751. július 11.). „Vos igitur in quantum potestis opponite vos cum clementibus privilegiis nostris.” EK 325: 1758.
235. „Valachos, si Episcopus Rascianos obtinuerint, iisdem Privilegiis et libertatibus Rascianis fruuntur, fruituros, unde Valachi non Religionis amore, verum ope consequendarum libertatum Rascianorum Rascianos Eppos sperarunt, et expectarunt.” (1744.) Bunea: *Aron*, 180.1. 1. j. Major Gergely levele Kornis grófhhoz (1774).
236. *Uo.* „... ex ipso libertatum Rascianorum Diplomate, quod ille, prout refertur, valachico idiomate in Rimnik superioribus annis imprimi... fecit”.



237. Vö. *Koller* tanácsos véleményét 1757-ből: „Die Religion ist bekanntermassen der häckliste Punct, welcher mit der Beschaffenheit jedwederen Staats in der engesten Verknüpfung stehet.” Idézi *Tóth A.* 80. 1. 115. j.
238. *Kurzer Bericht*, 143.
239. *I. m.* 19, 25.
240. *Hurmuzaki*: VII. 19-20.
241. Az augusztus 19-i minisztertanácshoz. EK 325: 1758. Ld. még 475: 1758. Részletes ismertetés olvasható Buneánál (*Aron* 126-133), *Dragomir*nál (II. 72-85), I. Mateiunál (*Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII-lea.* Cluj, 1922, 16-20) és E. Hurmuzakinál (*Fragmente* II. 159-65). Vö. *Tóth A.* 42-4.
242. EK 292: 1759. Szövegét közli Bunea: *Aron*, 162-4.1. 1. j.; *Dragomir* I. 124. sz. 183-6. és *Bod* a megfelelő évnél. Előzményeire nézve: EK 253: 1759. A türelmi rendeletről meg kell jegyeznünk, hogy nem igazi vallási türelmességből, hanem államérdekből adták ki. Mária Terézia, a buzgó katolikus és a felvilágosodásnak vallási kérdésben határozott ellensége, még a legtávolabb állt az igazi toleranzizmus szellemétől.
243. EK 41: 1760 (1759. szept. 21.) és Bunea: *Aron* 166-6. 1. 2. j. (1759. okt. 7.)
244. *Dragomir* II. 43. sz. 352-3.
245. „abest, ut... Rescripto... compositi fuerint animi tumultuantium, ut potius longe plurium conturbati sint...” Pallovis teológus beszámolója (szept. 19.) EK 362: 1759.
246. EK 282: 1759. A katolikus státus tiltakozik egy ortodox püspök kinevezése ellen, „ut membra Capite destituta pedetentim langvescant, et collabantur” EK 41: 1760 (1759. okt. 7.).
247. Bunea: *Aron* 174-7. 1. 2. j. és *Bod*: 462-476.
248. Iorga: *Studii și Documente*. IV. 86-7.
249. „tantum excelso gubernio in memoriam revocamus, quod hactenus multas querelas fecimus, et parum satisfactum est, in quibus quaerelis ostendimus verbis, quod si non concedetur hoc negotium juxta lubitum valachorum, omnis amor gentium ammittetur, et totus principatus revolvetur... non possumus fidem dare mandatis aliis, nisi quando obtinemus mandatum regium.” EK 405: 1760 (július).
250. EK 422: 1760.
251. Egy unitus esperes ezt jegyezte fel egy egyházi könyvbe: „Mikor

- egész Erdély országa elszakadt a szent uniótól, 1760-ik esztendő volt.” Bunea: *Aron*, 199.
252. „non scimus, quod submississimi, et obtemperantes tum Suae Majestatis Regiae hactenus fuimus, et sumus, quam excelsi gubernii, et omnium officialium principatus sumus, et fieri nos scimus, sed religionem et animam nostram submitti nolimus.” EK 405: 1760 (júl.).
253. EK 92: 1761.
254. EK 20: 1761. Sophronius mozgalmára nézve ld. az EK aktáit 292: 1759; 41, 125, 127, 299, 405, 422, 424, 448, 533: 1760; 92, 124, 133, 144: 1761, melyeknek egy tekintélyes része leközölve *Dragomir*nál: I. 127-150. sz. 191-224; Bunea: *Aron* B. mell. 446-50. Részletes előadása olvasható *Buneánál*: 172-202, *Dragomir*nál: II. 152-219; *Bodnánál*: 477-500.
255. Latin nyelvű szövegét ld.: Iorgánál: *Sate și preoți*. București, 1902. 255-8., a német nyelvű *Dragomir*nál: II. 48. sz. 357-60.
256. Április 9. Román szövege *Buneánál*: *Aron* 207-8. 1. 2. j.
257. *Dragomir* II. 220-233; Bunea: *Aron*, 205-212.
258. „in denem mehresten Dörfern nur einige wenige Uniti übrig verbleiben”. *Dragomir* II. 52. sz. 366. (1761. június 4.)
259. A Buccow-féle összeírást a bécsi Kriegsarchiv 881: 1762 után közölte V. Ciobanu: *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760-1762*. (Anuarul Institutului de Ist. Nat. Cluj, III. 1924-25. 616-700.) Unitus templom 515, pap 2.238 volt, ortodox templom 1.353, pap 1.380. (*Uo.* 699.) Némileg módosult számokat találunk *Dragomir*nál (II. 284.), aki a hivatalosan 16.4%-nyi unitusság valóságos arányszámát azonban csak 7.7-nek állítja. Pușcariu összefoglaló adatai (*Documente*, I. 244-5.) sem különböznek lényegesen a Ciobanu által közöltektől. ld. még Bunea: *Aron*, 382-6, 425. és *Herrmann*, I. 252. A dismembratio felekezetiileg egyaránt elfogult bírálatát ld. *Dragomir*nál: II. 260-287 és *Buneánál*: *Aron*, 209, 212-240. Vö. még II. Pușcariu és A. Bunea vitáját az 1750-i és 1762-i összeírások szavahihetőségéről: *Transilvania* XXXIII. 1902. 42-4 (Pușcariu); 96-97. (Bunea válasza) és 130-3. (Pușcariu viszontválasza). Az erdélyi XVIII. századi kritikai nemzetiségi statisztika egyelőre még elvégezetlen feladat, amit jelentéktelen összefoglalások nem pótolhatnak.
260. Közölve *Buneánál*: *Aron*, 244-7. I. 1. j.
261. „serio sibi vetitum esse noverit, ne Romanae Catholicae Religionis

- incremento, et propagationi quovis modo adversetur, tanto minus Unitos, utpote Romano Catholicos ad defectionem ab Unione seu clam, seu palam sollicitare, aut pellicere praesumat...” 245.
262. Popovics Mihály bántási román lelkész a hetvenes években megjárja Oroszországot. Útleírását közölte N. Iorga az aradi Tribuna c. napilap hasábjain 1901-ben (Klny. is: *Călătorie în Rusia ale preotului bănăţean, M. Popovici*. Arad, 1901.). Erzsébet cárnő (1762) politikáját az erdélyi ortodoxia iránt a moszkvai külügyminisztérium aktái alapján ismerteti *Dragomir* II. 299-307. Vö. még *Herrmann* I. 256. (1761.)
263. Novakovicsra nézve ld. *Bunea: Aron* 241-60; *N. Iorga: Sate și preoți* (passim) és *I. Matheiu: Vacanțele Metropoliei* 22-7.
264. Gh. Baritiu: *Material pentru istoria regimentului I grănicer din Transilvania*. (Transilvania, XV. 1884 és XVI. 1885. évf.)
265. V. Bichigean: *Un capitol din lupta Românilor someșeni cu Sașii din Bistrita* (Archiva Someșană 1926. 31-57.) és különösen V. Șotropa: *Revolta districtului Năsăudean 1755-1762*. (*Uo.* 22. 1937. 1-177. és 23. 1938. 44.)
266. V. Șotropa: *Infunțarea graniței militare năsăudene 1762*. (Arh. Som. 25. 1939. 261-375.)
267. Később számuk 44-re emelkedett. V. Șotropa: *Districtul Năsăudului*. (Arh. Som. 1. 1924. 6-7.)
268. *Halmágyi* 165-6.
269. *Uo.* 25. A román nemzetiségi fejlődésben a II. határőrezred jóval jelentékenyebb szerepet játszott az I-nél. A II-ról jó tájékozódást nyújt V. Șotropa összefoglalása: *Regimentul grăniceresc năsăudean*. (Arh. Som. 2. 1925. 1-12.) Általános tájékozódásra ld. J. H. Schwicker: *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*. Wien u. Teschen, 1880 és *Jancsó I.*; A határőrezredekre nézve általában ld. F. Vaniček: *Spezialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*. II. k. Wien 1875. Újabban került kiadásra A. Buneanak még a század elején írt könyve: *Istoria regimentelor grănicerești* Blaj 1943.
270. Petrichevich Horváth Ferenc: *Örök emlékezetre emeltett kő c. emlékiratából*. Közölte *Dragomir*: II. 75. sz. 39. A különböző felekezetű pópák nem egyszer „per barbam et capillas, horrendum in modum” összeverekedtek, a testvérharc szomorú jeleképpen. *Iorga: Sate și preoți* 300-1.
271. *Dragomir* II. 231-3.

272. Bunea: *Aron* 221-3; *Dragomir* II. 255-9; Iorga: *Sate și preoți* 275-83; *Hermann* I. 257
273. Iorga: *i. m.* 275-6. Ezt a levelet Halmágyi is ismerte. Egy másikat közöl Șt. Meșes: *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*. Rev. Teol. XXIII. 1933. 220-1. (Magyarigen, 1762. nov. 21.)
274. *Meșes: i. m.* 221-2.
275. Így pl. amikor a nemesi só megadását kéri az unitus klérus számára. 1751. november 1. Bunea: *Aron*, 396.
276. Ld.: László Philotheus levelét a De propagande fide cardinalis prefectusához (1760. november 20.), leközölve Buneánál: *Aron*, 189. l. 1. j.
277. *Nilles* I. 435.
278. EK 111: 1731.
279. *Acte sin.* II. 93.
280. *Acte și fr.* 102. Bunea: *Klein* 17.
281. Bunea: *Klein* 24-25.; *Foi'a bisericăsa si scolastica* I. 1888.
282. Vö. fentebb, III. rész, VII. fejezet.
283. *Acte și fr.* 14-15. A várfalon kívül eső elhanyagolt domus monetaria átengedéséről volt szó az unitus egyházközség számára, „praesertim cum intentio sit in domo illa Scholas Valachico-Latinas erigendi”. Ez tehát középfokú iskola lett volna.
284. *Acte sin.* II. 106 (1728).
285. Protocollum (márc. 13.): „ut Scholae erigantur juxta diploma divi Leopoldi in Fogaras, Hátszeg, et Alba nullus impedit.” *Erd. Múz.* Ms. 4046 (311).
286. EK 349: 1746.
287. „Originem mali in rebus fidei inter unitum Populum Valachicum in illo Principatu nostro ex ignorantia et Poparum seu Sacerdotum imparitia defectuque Scholarum promanare, proinde informationem juventutis tam in pietate, quam literis summe necessariam et salutare opus fore, post quam igitur ratione perficiendi ex toto, ante hac resoluti et fundati Monasterii in Balázsfalva jam dispositum est, ad unum adhuc alterumve Seminarium, praeter Scholas communes, in celebrioribus, magisque impopulatis locis erigendum pro emolumento unionis animum Nostrum induximus”; „urgendi sunt interim Parochi uniti, per eosdem Protectores, ut in reliquis etiam Pagis Scholarum trivialium erectioni pro informanda juventute, quoad opus fieri poterit, studeant”. Közölve *Dragomir*nál I. 41. sz. 59.

288. „quorum munus erit in omnibus juventuti curae ipsorum commissae, optimo exemplo praelucere, eamque onis moribus, et literatura, nec non idiomatibus in provincia necessariis, quibus conversari, et se cum patriotis communicare queant, instituere, ut apta pro incremento S. Unionis cum Ecclesia Romano-Catholica in scholis efformetur subjecta”. *Nilles* II. 537.
289. Bunea: *Aron* 289.
290. Ld. *Fináczy* I. 88-9.
291. *Acte și fr.* 217-9.
292. *Uo.* 219-20.
293. „Quoniam dilecti unus studii scopus est, ut nempe animae vestrae saluti consulatis et quid proposito huic conducere potest, id sicut divinum mandatum cum timore observetis...” (Rednik fogalmazása). *Revista Arhivelor*, II. 1927-29. 423.
294. Bunea: *Aron*, 278.
295. 1756. szeptember 8-tól 1757. március 31-ig másolta. Ld. Gr. *Tocilescu* bevezető tanulmányát Cantemir nagy történelmi művéhez: *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*. Bucuresci, 1901. XXXI. Vö. Șt. Manciulea: *Biblioteca Centrală din Blaj. Indicele manuscriselor*. Blaj, 1939. 18.
296. *Acte și fr.* 105. Klein S. és Aron levele a gubernátorhoz (1762. július 26.), közölve Buneánál: *Aron* 285-6. 1. 3. j.
297. „ad altefati Piissimi videlicet Fundatoris Intentionem Philosophiae et Theologiae tradi possent deberentque scientiae...” *Uo.*
298. László Philotheus bazilita jelentése 1772-ből. *I. m.* 286. 1. 1. j.
299. *Acte și fr.* 125.
300. A három iskolára vonatkozó adatok Cipariunál: *Acte și fr.* 217-24. és Buneánál: *Aron*, C. melléklet 1-3. sz. 456-9. található. Itt a latin iskolára és a papképzőre vonatkozó rendtartás is olvasható.
301. *I. m.* C. mell. 3. sz. 458-9.
302. *Acte și fr.* 106. Rettegi György 1761-ben túlzoán 500 tanulóról ír. (*Hazánk*, I. 1884. 383.)
303. 1772-ben írja László Ph. idézett jelentésében: „juventutis scholasticae multitudini ex omnibus, qua late patet M. hujus Principatus confluent...” Bunea: *Aron* 286. 1. 1. j.
304. Bunea: *Aron*, 189. 1. 1. j. és 280-2.
305. 1751: poeta, 1752: rhetor, 1753: logicus. (Anyakönyv.)
306. *Acte și fr.* 105. és Bunea: *Aron*, 283.
307. *Transilvania* X 1877. 124.

308. *Acte și fr.* Bunea: *Aron* 284. Rednik szerint (1764) Majornál és Kalyáninál kevésbé tehetséges, de buzgóbb és igyekvőbb. *Nilles* II. 632.
309. *Acte și fr.* 112-3.
310. Nyágai János, Maniu örményesi unitus esperes fia (*Acte și fr.* 126.), a filozófia I. évét Kolozsvárott a jezsuitáknál hallgatta (Anyakönyv, 1756), tanító volt Balázsfalván („aliquado ludimagister erat in Balázsfalva”. EK 303: 1768), majd Bethlen Gábor gróf gazdasági titkáráként működött. A németül tudó Nyágait Márgai Ferenc küldte fel Bécsbe gazdasági tudományokat tanulni (*Halmágyi*, 173.) és ott Sonnenfels tanítványa lett. Valószínűleg ennek támogatásával került be a Sonnenfels-féle alapítványba mint erdélyi tag (EK 156: 1767, itt Sonnenfels sajátkezű ajánlása is). Mint udvari ágens Redniknek megbízottja a kutfalvai birtok ügyében (44: 1762), a románok ügyeinek ismert nevű intézője (305: 1768), aki buzgó unitus volt (296: 1768). Ugyanebben az időben a Widhagen-féle alapítványnak is van egy unitus román alumnusa: *Farkas János* („Johannes Farkas catholicus Unitus Transylvanus Kődönségi Jurista, et ex Clementissimae Mattis Illustrissimae Fundationis Vindhaagianae Alumnus” 296: 1768), aki közép-szolnoki nemes papfiúként 1755-ben Balázsfalván kezdte az írást-olvasást tanulni. *Rev. Arh.* II.: 1927-29. 406.
311. A. Illia: *Ortus et progressus Variarum in Dacia Gentium ac Religionum...* Claudiopoli, 1730. 11-12.
312. *Acte sin.* I. 148-9. A példák erkölcsi életük hiányairól is tetszés szerint szaporíthatók.
313. A vizsgálat utasítását (1755) közli Bunea: *Aron* 364-5. 1. 1. j.
314. „Deus misericordissimus nobis aperuerit (!) viam et modum, ut ad mentem Concilii Tridentini aliquid pro pauperibus erigeremus seminarium” – írja 1760-62 közt írt végrendeletében. Bunea: *Aron* 308. 1. 2. j.
315. *Revista Arhivelor* II.: 1927-29. 427-9.
316. „Athanasie în toată Dumineca la ecsortații atâta lăuda școlariilor Unirea, până ce unii își pierdeau gustul de al mai auzi.” *Acte și fr.* 105.
317. EK 913: 1764 és 1619: 1773. Kalyáni jelentése a szemináriumról (1765. január 2.). Közölve Buneánál: *Aron* 310-1. 1. 1. j. és *Aron* levele (1758. június 7.), 299-300. 1. 1. j. Vö. még EK 559: 1764.
318. Az erre vonatkozó leirat Buneánál: *Aron* 311-2. 1. 1. j.
319. *Aron* szemináriumának bőséges ismertetése Bunea gyakran idézett művében olvasható: *Aron* 296-312.

320. „Caeterum et Romae, et Viennae, Tyrnaviae item, Pestini Claudiopoli, et alibi juvenes in studiis habere...” Aron emlékirata Mária Teréziához (1757. november 6.). EK 525: 1757 (154. v.).
321. „Romam quidem Alumnos mittere nondum potui; quia nec subjecta adhuc apta habueram, nec sollicitatum a Sacra Congregatione hucusque annutum.” *Uo.*; részletesebben EK 541: 1760. Eletében László Philotheus után csak Marosan Elek, Metz Sabbas (a kolozsvári jezsuita gimnázium volt tanítványai) és Aron Jakab voltak római alumnusok. EK 78: 1758. Kimenetelük 1761-ben történt, ld. 212: 1763. A késésben az adminisztráció nehézsége is hibás volt. 347: 1761.
322. *Fináczy*, II. 136. 1. 1. j. Hermann E.: *i. m.* 89-91. Nagyszombatban végezte a teológiát 1757-ben egy *Szilvási Gergely* nevű román ifjú (EK 1757: 1757 (106.)), aki 1750-ben a kolozsvári jezsuitáknál metaphysicus volt. (Anyakönyv.) Nagyszombatban tanult *Pap Gergely* is, aki 1763-ban tér onnan vissza hazájába. (Bunea: *Aron* 366.) Eredetileg neki is Rómába kellett volna mennie (EK 378: 1758 (29.) és 40: 1761), de helyette Metzét küldték ki (212: 1763).
323. „clementissime resolvimus, vobisque mandamus: ut quemadmodum scholarum in Balasfalva Episcopali residentia pro instruenda juventute erigendarum cura Aulicae Camerae nostrae incumbit.” Rescr. 1746. nov. 23. EK 343: 1746 (2.).
324. „Ad fructum, et utilitatem animarum multum prodesse videretur, si in fundatione alumnorum non soli Juvenes elementaribus classibus navantes alerentur, sed etiam ii, qui sacerdotio jam initiandi sunt, vei ad minus etiam dimidio anno intertenerentur et in scitu necessariis exercebantur...” A thesaurarius véleménye: EK 395: 1759 és 347: 1761.
325. EK 164: 1760. (Puncta quaedam circa Fundationem Balasfalvensem observanda.)
326. „vos vero etiam vestram huc adversetis attentionem, ut definitus alumnorum numerus suppletus semper habeatur, et quidem quantum Romam mittendos concernit.” Rescr. ad gub. 1760. április 15. EK 164: 1760.
327. „Cum alumnorum Institutio Sacrae Unionis servire debeat...” *Uo.*
328. A régi nyomdára nézve ld. Vasilie Popu: *Disertație despre Tipografia românești în Transilvania și învecinatele Țări dela începutul lor până la vremile noastre*. Sibiu 1838. 18-39; Bunea: *Aron* 352-6. Kiadványai: a BRV. II. k.-ben.

329. „Typus omnino necessarius esset, quem si rehabere possemus, non modo nationi, verum divino cultui saltem cum tempore satisfaceremus.” (1735.) *Nilles* II. 529.
330. „Defecerunt libri – írta 1741. szeptember 14-n a királynőhöz – et... ob defectum fundi pecuniarij cum ingenti animarum et divini cultus jactura haeret typographia!” *Acte sin.* II: 89.
331. „Et siquidem Typus aliquis Valachicus ibidem jam habeatur, petenda esset opinio, ubinam posset Typographia pro imprimendis Libris Unitis erigi.” EK 343: 1746 (12.). (Erd. kanc. opiniója.)
332. Vö. Mária Terézia rendeletét a guberniumhoz (1747. június 18.): „Pro edendis porro libris unioni conformibus, erectionem in Transilvania Typographiae perutilem fore existimamus, ideoque Vicarius Episcopalis, et Theologus simul constitutis cum Protectoribus, in deliberationem sument qualiter, ubi et cujus expensis Typographia haec erigenda ac instituenda esset?” *Dragomir* I. 41. sz. 61.
333. „Habemus hic pervetustum, satque detersum jam typum, cujus ope necessaria edere neutiquam possumus, nisi renovatio adhibeatur eidem et refectio” – írja Aron 1755. február 26-án. Bunea: *Aron* 359. 1. 1. j.
334. „renovato jam typo.” – *Uo.* 1-2. j.
335. *Acte și fr.* 221.
336. Egy Pandovici Demeter nevű havasaljai nyomdász rajta nyomtatott ki egy rendeletet. N. Iorga: *Studii și Documente*, XII. XCI. sz. 46.
337. Leírásukat ld. a BRV II. kötetében. Jó összefoglalást közöl róluk N. Iorga: *Ist. bis. rom.*<sup>2</sup> II. 134-6. és Bunea: *Aron* 358-9. Vö. A. Ivić: *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a Românilor din Ungaria în sec. XVIII. și XIX.* (An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. III. t. XVIII. 1936. Mem. 4. 2-3.)
338. A. Veress: *Orândueli românești* 4. Veress leközölt belőlük néhányat: *Erdélyi és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok.* 1544-1808. Kolozsvár, 1910.
339. Maga írja egyik végrendeletében (1756): „Typographia stabilita notabiliter erecta, aucta, ampliata.” *Acte și fr.* 57.
340. 1774-i feljegyzés szerint évente átlag 600 forint tiszta jövedelmet hajtott. Minden befektetett 3 forintért 5-öt vettek be. *Rev. Arh.* II. 1927-29. 427-8. A nyomda gondnoka ekkor Péterlaki Germanus. 427.
341. A csempészés módjára és méreteire nézve ld. EK 90: 1749.
342. „Typographia a bonae memoriae defuncto Eppo erecta quemadmodum solent rerum esse initia, non ea quidem magna est, sed



- tamen quae Nationi Valachicae suffectura videatur.” EK 208: 1768 és 572: 1767 (16. v.). Latin betűkkel 1774-ben gyengén volt felszerelve („Litterae latinae sunt solum unius formae et nec dum sufficientes fusae, valachicae vero sunt 4 formularum...” *Rev. Arh.* II. 1927-29. 428.
343. EK 208: 1768; 1356: 1771 és Ivič: *i. m.* 4-5. Aron a nyomda gondját utolsó végrendeletében (1760-62 közt) a bazilitákra bízta, „ita tamen, ut non nisi de licentia et benedictione Episcopi pro tempore existentis libros edere, praesumant...” Bunea: *Aron* 308. 1. 2. j. A nyomda kielégítő anyagi viszonyaira nézve 1760-ban ld. László Ph. kimutatását: EK 456: 1781. Az egyházi cenzor 1774-ben Kalyáni volt. BRV II. 383. sz. 203. és *Rev. Arh.* II. 1927-29. 428.
344. Aron levele a váradi latin püspökhöz (1754. december 30.) közölve Buneánál: *Aron* 357-8. 1. 4. j.
345. A kéziratban maradtak közül hasonló jelentősége van Kotore fentebb tárgyalt írásainak.
346. Ezt a missziós gyakorlatban is alkalmazták, pl. a bolgárszegi románokkal szemben: „s. Unionem ex libris Valachicis ostendimus... Incidimus enim in libros antiquos valde in Valachia impressos, in quibus clare s. Unionem invenimus, quos nec illi negare possunt” (1764 után). *Acte sin.* I. 114. A *Floarea adevărului* román forrásainak felsorolását ld. az 1816-i 2. kiad. bevezetésében: BRV III. 906. sz. 142.
347. Kotore és Aron írásai. Ami ezenkívül megjelent, az mind szertartáskönyv, katekizmus, imakönyv, ábécéskönyv stb., amelyek nem alkalmasak egyéni vélemények nyilvánítására.
348. *Acte și fr.* 224; *Fõli'a bisericeasca si scol.* I. 1888. 246. 1. 1. j. Cipariu idejében (1855) még megvolt. Közlése igen fontos volna. Vö. a Manciulea katalógusában jelzett két balázsfalvi könyvjegyzéket (Rom. 141. és 142. sz.).
349. *Acte și fr.* 223. (1754).
350. Bunea: *Aron* 277. Az aroni szemináriumnak külön könyvtára volt, katalógusa az intézet leltára volt. Alapítója: Aron és Rednik. *Rev. Arh.* II. 1927-29. 429.
351. „S. que Clymacum emere nullatenus negligatis.” *Acte sin.* I. 142. „Fac me igitur quantocius certiozem S. Thomam Aquinatem et S. Nilum abbatem emas ad fidem Rdmi d. Vicarii, și de vei mai afla pă Montaltie încă sel mai cumperi.” 143. A vikárius: Aron Péter. Vö.: „prout in quidam authore etiam latino Eusebio Renaudotio de

- Liturgiis orientalibus tractante, Parisiis impresso pag. 400 tomi 1-mi reperitur". *Uo. I.* 140
352. *Coresp.* LIII. 93. (1747).
353. Al Lupeanu: *Biblioteca centrală din Blaj*. București, 1934. 6.
354. I. Rațiu: *Blajul. Scurte notițe informative*. Brașov, 1911. 71. A könyvtár történetére nézve ld. még: *Manciulea* 5-8.
355. EK 1620: 1773.
356. „in hoc Monasterio esse anarchiam, seu quosvis sine capite vivere”. EK 9: 1765.
357. EK 294: 1764. *Acte și fr.* 113.
358. *Acte și fr.* 114. Major Gergely egy levelében más számokat találunk: őreá 87, Kleinre 70, Kalyánira 7 szavazat esett volna. EK: 214: 1765. (101.)
359. Unokaöccse, Klein János írja Majornak (1764. júl. 27.), hogy a püspök örül, „quod viderit in sedem suam e suis filiis dilectis unum exaltatum esse”. EK 214: 1765 (114.).
360. EK 454: 1764 (szeptember 27.). Alapjában véve érthető ez a választás. Klein neve még mindig élénk ellenérzéseket keltett Bécsben, Major és Kalyáni szintén sok zavart okoztak eddig a kormányzatnak, semhogy szívesen látott személyek lehettek volna. Rednikről ellenben jó vélemények érkeztek Erdélyből, pl. Hadiktól („a mansuetudine Religiosa, vitae integritate, incorruptisque moribus, doctorina, et singulari in Deum pietate conspicuum”. EK 620: 1764).
361. „Necque nos idcirco eum recipere pro Episcopo possumus, minus volumus, sed ei nunc, pro tunc solemniter contradicimus.” (Okt. 19.) EK 620: 1764.
362. A tiltakozók egy gyűléséről beszámolva írja P. Matheus ex Bratei (1764. október 30.): „Dicebat quibam: ne aliquod fulgur supra nos veniat, respondebant Major et Szakadati dicentes, nolite timere, dicebant, non ne videtis quae fecerunt Schismatici Sophronius, et alii, et nihil ipsis fecit Regina, misericors enim est, nec nobis quidquam faciet.” EK 82: 1765.
363. *Acte și fr.* 121. A Rednik elleni akcióra nézve a főbb aktákat ld. az EK levéltárában – 620: 1764; 9, 59, 82, 214, 215, 281, 383: 1765. Ld. még: *Halmágyi* 166-7.
364. EK 9: 1765.
365. *Acte și fr.* 116-25 (passim). „Conceptum contra se odium” EK 59: 1765; „die Abneigung des unirten Clerus gegen den Bischof... noch unter der Asche glümmet”. 467: 1768. Vö. 41, 68: 1768.

366. *Acte și fr.* 121-3.
367. „pauci admodum usque hodie inveniuntur, qui rectam Rationem secuti, seu, ut Sancti Patres loquuntur, ex scientia Sacram Unionem profiteantur, verum pars potior motivo ducta temporali Sacram usque hodie tenet Unionem”. EK 294: 1764.
368. „haec natio plus exemplo, praeprimis accurata functionum Ecclesiasticarum Observantia trahatur, quam Doctrina...”
369. *Acte și fr.* 124.
370. EK 294: 1764.
371. „Cum enim aequalis ille Cleri Graeci Ritus Catholici cum Latino Clero Juris favor, et immunitas cum Ecclesiasticis, tum politicis, ut superius ostensum est, innitatur privilegiis, adeoque fundamentalibus Principatus Constitutionibus seu Articulis confirmetur et roboretur (Diaeta Patus Trannici 1744. art. 6. et 7.)”. Ugyancsak Bécsben írja egy kérvényben (1765. január 5.): „ut demum et nos favores, et gratias, quibus Clerus Latinus jam fruitur, sensim realiter experiri incipiamus”. EK 91: 1765.
372. „Nonnulla promovendae in Transylvania S. Unionis Adminicula A 1765.” EK 536: 1765.
373. *Disertatio (!) Ecclesiastica De Spiritualibus Sacrae Unionis Praesidiis*. Alcíme: Praesidia spiritualia, quae et qualiter instructa esse oporteat, ut S. Unio Ecclesiastica, et cum ea Apostolicum Augustissimae Domus Austriae Regimen et Imperium Romanum, quantum este ex parte studii, seu conatus hominis, in M. Principatu Transylvaniae eidem Regimini subjecto, et in vicinis per Orientem Regnis, et Provinciis in Nationibus Orientalis Ecclesiae foveri, et propagari, et ad prosperum exitum deduci possit. EK 696: 1769. A Balázsfalvi levéltárban 1855-ben T. Cipariu szerint megvolt egy 1771-ből származó 144 ívlapra terjedő kézírata az unitus egyház helyzetéről. *Acte și fr.* 144. 1. 2. j.
374. Erről a XIII. fejezetben fogunk szólni.
375. Rednik az újonnan áttértek számát néhány ezer családra teszi (EK 467: 1768), másutt „notabilis accrescentia”-ról beszél (EK 23: 1770). Egy Rednik halála körül származó kimutatás (EK 1607: 1773) szerint 1760-ban 43.126, 1773-ban 121.169 unitus lélek volt Erdélyben. Ezek az adatok, mint általában az erdélyi nemzetiségi statisztikára vonatkozó adatok legnagyobb része, egészen megbízhatatlanok, kritikai feldolgozásuk még elvégezetlen, fontos feladat. Vö. a VIII. fejezet megfelelő részével. Rednik 1765-i összeírása

- 19.491 családot (97.455 lelket), 1.637 papot és 419 templomot mutatott ki. Bunea: Aron 383-5. Rednik idejében a fogarasi egyházmegyében 54 esperesség volt. EK 696: 1769. Novakovic Dénés ortodox püspöknek 1766-ból származó, egészen pontatlan összeírása szerint 558.076, lélek, 1.000 pap, 44 esperes és 1.400 ortodox parókia lett volna Erdélyben. EK 467: 1768. Vö. I. Hintz adataival: *Volkszählungen in Siebenbürgen*. AVSL III. 1848. 49., aki 1766-ban nemesekek nélkül 116.958 unitus és 444.219 ortodox (összesen 561.177) románról tud.
376. Rednik Relatiója: EK 696: 1769 László Ph. kimutatása 1766-ban névszerint 22 alumnust, 9 szerzetest és 5 novitiust sorol fel. EK 68: 1768.
377. „qui opere, et sermone eminenti vei mediocri scientia ea Religionis fundamenta et eo ordine ex libris populum docere possint,... sunt soli Hyeromonachi Regiae et Episcopalis Foundationis...” *Uo*. Rednik ítélezéséből következtethetünk arra, hogy a katolikus iskolákból kikerülő elég tekintélyes számú románság a műveltségnek csak egészen középszerű fokát érte el és otthoni primitív környezetébe visszakerülve, hamar visszavedett régi mivoltára.
378. Néhány nevet fentebb már említettünk. Vö. *Acte și fr*. 122-4. 0 vette fel Péterlaki Gergelyt (Germanust) is, aki Kolozsvárott 1766-ban rhetor volt (Anyakönyv).
379. „Mea propositio ista esset – írja Redniknek –, si Reverendissimus et Illustrissimus Dominus Episcopus Sacratissimae Suae Majestati istam propositionem faceret, est hic unum parvum Collegium et ex tribus Ecclesiasticis Ritus Uniti aut nostro modo vocantur Calugeri stabiliret ut isti tres Religiosi, non solummodo lingvam Latinam, et Germanicam, sed etiam Theologiam et Religionem discerent,... Reverendissimus Dominus certe approbat istam propositionem, sed dicebit (!), ubi est fundus pro sustentatione istorum Patrum Caluger aut Religiosorum, ex quo fundo possumus aedificare scholas et domos pro istis Magistris...” Ő azonban aprólékosan kidolgozta az anyagiak összeszedésének lehetőségét és nyolc pontban összefoglalta azt, amit az iskolától vár.
- „1<sup>mo</sup> Tali modo sine ulla difficultata nostri Valachi sine expensis possunt discere Lingvam Latinam, Germanicam, et etiam scribere, nec minus possunt Theologiam discere, et successive Philosophiam audire.
- 2<sup>do</sup> Si hoc discunt, est certissima spes, quod ex nostris propriis

infantibus optimos et scientificos Parochos, Capellaos, et Servos Ecclesiae possumus facere.

3<sup>to</sup> In paucis annis etiam ex natione Valachica possumus facere Vigiliarum Magistros, et etiam Officiales bonos, et licet in toto Regimine nec unus ex Valachis est, qui scit scribere, aut legere, ergo nec unus est Vigiliarum Magister, minus Officialis nempe ex Nro Regiminis.

4<sup>to</sup> Si habemus, una vice doctos et scientificos Servos Ecclesiae, et Servos Militares, tunc etiam certissima spes est, quod totus numerus Regiminis meliorem Religionem, meliores mores, et meliorem attentionem, et observationem ad Leges Divinas, et ad Leges Principis habebunt” stb. EK 696: 1769.

380. „Salutare admodum foret Gymnasium condere pro unitis – jelentette 1769. május 10-én Mária Teréziának – quod haec discuterent tenebras ignorantiae, quibus obnubuntur, ac generatim bonis artibus barbarorum quoque hominum animi poliuntur, et ad suavem quandam officiorum ac studiorum communionem adducuntur.” EK 696: 1769.
381. Ld. Kálnoki levelét (Balázsfalva, 1771. május 7.): *Fői'a bisericesca si scolastica* I. 1888, 227.
382. EK 347, 410: 1761.
383. *Transilvania* X, 1877, 124. és EK 312: 1765.
384. Az erre vonatkozó tárgyalásokat Bethlen Gábor gr. erdélyi kancellár 1765. november 20-án folytatta le Migazzi Kristóf bécsi érsekkardinálissal. (Decretum: 1766. május 29.). Ebből: „duo juvenes notae capacitatis... a Philosophia incipiendo in altioribus scientiis excolendi, praecipue autem in Physica etiam experimentalis, in Mechanica et Arithmetica, nec non in Germanica lingua erudiendi, studiis subinde praeattactis exantlatis, ad populum ubi necessitas postulaverit, docendum, ac in Unione magis, magisque firmandum abhibendi”. EK 230: 1766. Vö. 495, 619: 1766.
385. „ut ita icam – írta 1766. augusztus 1-én Mária Teréziának –, mentis stupore cum Regio Propheta exclamamus: Quis sum ego Domine mi, Domine, et quae Domus mea, quia dilexisti me? gratias agentes Majestati Vestrae, quae idoneos nos facere intendit ad partem sortis Doctorum in Scientiarum lumine, quo eripere nos vult de statu ignorantium, et transferre in societatem regnantium cum sapientia, et consilio...” EK 495: 1766.
386. EK 495, 663: 1766 és 1521: 1772.

387. „überhaupt pro cura religiois in diesen Landen eine mahr eifrige Obsorge nicht in der Strenge, sondern in Beförderung der Lehre anzuwenden sein will” (1761. június 4. Bartenstein). *Dragomir*, II. 54. sz. 368.
388. A kálvinisták visszaszorítására Borié államtanácsos 1762-ben a szászok felhasználását ajánlotta, „wie darmit ein guter Anfang gemachet worden, aus denen Officiis publicis zu bringen und darmit diese Secten nach und nach zu erlöschen; nicht minder um die nicht unierte Wallachen zur Union zu führen; ingleichen auch, um das politische System zu stabilisieren”. „... das endliche Beste, dass die katholische Religion die Oberhand erlange, zu würken...” Idézi K. Schünemann: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Berlin, 1935. 100. 1. 115. j. „Ein Regent, dessen Religion die Oberhand im Land nicht hat, ist niemahlen sicher – írja Borié 1763-ban. Ein einer fremden Religion zugethanener unterthan kan es mit einem solchen Regenten im Grund des Herzens nicht gut meynen...” Idézi Ember Gy.: *Regnum egyháztörténeti évkönyv*, 1936. 332.1 . 11. j. Vö. Cserei tanácsos véleményét: „si Episcopus datus ipsis (Graecis ritus non-uniti) non fuerit, facilius ad Unionem reducantur”. EK 467: 1768. Koller tanácsos véleményét a teljes latinizálásról, mint végcélról idézi az államtanács levéltárából (2999: 1770) H. Klima: *Südost-Forschungen* VI. 1941. 255.
389. „sicut intentio Nostrae Simae Mattis principaliter est, Schismaticos estirpare, Unitos stabilire”. Levele Rednikhez 1767. december 14. EK 696: 1769. Mária Terézia felfogását a vallás szerepéről élénken jellemzik Bajtay erdélyi püspökhöz 1768 körül írt sorai: „la religion est notre premier devoir et unique but.” Ld. Miskolczy István: *Békefi-Emlékkönyv*. Budapest 1912. 339.
390. Bod Péter magyarigeni református pap, a románokról szóló többszörösen idézett művében írja: „Boni Principis est: Curare non tantum Regionem, sed et Religionem, non solum Regionum proventum, verum et animarum emolumentum, imo quantum Corpore praestantior est anima, tantum eius cura excellere debet quum et Reipublicae tranquillitas ad aeternam animae salutem acquirendam ordinata sit”. *I. m.* 117-8.
391. Ld. Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet*. Budapest, 1939, 94-5.
392. EK 476: 1768. Itt található az ügyre vonatkozó fontosabb akták.
393. Gyorgyevics előnyét szolgált, hogy nem tartozott a tanultabb püspökök közé „und dahero glaublich, dass er sich nach den

- Absichten des Staats um so leichter werde führen lassen". *Uo.* Vö. II. Pușcariu: *Documente*. I. 246-7.
394. Schwicker 260, 294. I. Lupaș : *O încercare de reunire a bisericii române din Ardeal la 1798*. (Studii, conferințe și comunicări istorice. I. Cluj, 1928, 390-1).
395. „si quid contra Personam Nostram, Juraque et Dominatum, aut publicam dicti Principatus tranquillitatem quempiam moliri adverteret, illico Regio ibidem Gubernio Nostro fideliter denuntiet”. EK 77: 1770.
396. „noverit idem Episcopus nominationem hanc merae Gratiae Nostrae Caesareo-Regiae esse symbolum” *Uo.*
397. Lupaș : *i. m.* 391. Az ortodox püspöki szék betöltése meggondolás tárgya volt 1775-ben is. Ld. EK 149, 1440: 1775.
398. Szebenben működött valami egészen kezdetleges papi tanfolyam, Major G. unitus püspök kéri, hogy Popovics vikáriust „Cibinio, ex Seminario Heresiarcharum” távolítsák el. EK 1747: 1776.
399. A. Bârsenau: *Istoria școlilor din Brașov*. Brașov, 1902. Függelék 16 és 17.
400. Bunea: *Aron* 252.
401. EK 476: 1768.
402. N. Iorga: *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*<sup>1</sup>. II. 272-3.
403. Vö. fentebb 201-2. 1.
404. „Trebuincios lucru iaste gramatica rumănescului dialect, spre priceaperea lucrurilor celor înalte si adânci, spre întemeerea ținerii de minte, spre întărirea voroavelor, spre despărțirea zicerilor, spre rânduirea înțelegerilor”. Iorga: *Ist lit. rom. s. XVIII*<sup>2</sup>. III. 278.
405. Az idegen nyelvek szükségesek az emberi nem számára, „precum dialectul cel elino-grecesc intru norodul cel rumănesc să proslăveste, să măreaște, luminează, stingând văpaele ceale arzătoare ale păgânilor și astupând gurile ceale deschise ale ereticilor...” *Uo.* 277-8.
406. Iorga: *Sate și preoți* 272. („scriitor”). Nem tévesztendő össze egy másik M. D.-lel, aki ugyanabból a családból származik.
407. EK 399: 1742 (460-80) és 119: 1743.
408. Anyakönyv (1758-ban physicus) és EK 452: 1768.
409. Egy ilyen olvasható EK 341: 1759.
410. EK 296, 452: 1768 és 2: 1769.
411. A „Policey und Cameral Wissenschaften” tanulására évi 200 forintos, 2 évre szóló ösztöndíja volt. Sonnenfelset 2 éven át

- hallgatta és ennek bizonyítványa szerint egyik legszorgalmasabb tanítványa volt. EK 296: 1768; 573: 1769
412. EK 573: 1769.
413. *Finánczy*: II. 322-3.
414. *Acte și fr*: 125.
415. Levele a munkácsi püspökhöz (1768. március 15.). EK 303: 1768.
416. Major írta később: „per Eandem Majestatem Ssmam... de septenni Exilii mei loco Clementissime eductus sim, et fuerim quod fui”. EK 760: 1782.
417. EK 1101: 1771; 1531: 1772.
418. *Nilles*, II. 639; *Acte și fr*: 124.
419. EK 1536: 1772. Major 95, Darabant 16 és Aron Jakab 11 szavazatot kapott. Az unitus klérus Major kiszabadulásának hírére azt írja felségkérvényében: „exultavit Terra Transylvaniae tota, gavisique sumus magno valde.” (*Uo.*) A kancellária régebbi bizalmatlanságára Major iránt ld. EK 59: 1765.
420. EK 1536: 1772.
421. EK 1607: 1773. (Major levele gr. Blümegeenhez.)
422. Az erre vonatkozó nagyszámú okmányokat ld. EK 1607: 1773 alatt. Ld. még Major *Pro Memoriáját* a pápához (1773. február 11.) Z. Pâclișanu dolgozatának függelékében: *Din ist. bis*. XI. sz. 39-44. Vö. *Acte sin.* I. 182-3; *Nilles* I. 302-3. és A. Bunea: *Cestiuni din dreptulu și istoria bisericeii românești unite*. Blașiu, 1893. II. 73-5.
423. Moré István 1748 óta vett részt a román misszióban, a teológusi tisztséget 1761-73-ig töltötte be. (*Fabritius* közleménye: AVSL XI. 1877. 212. *Nilles* II. 633-4.) A balázsfalvi központi könyvtár ma is őrzi egy kéziratot munkáját: *Logicomethaphysicae seu tractatus de Arte sciendi ad mentem Aristotelis*. Manciulea 58.
424. Klein S. és Maior P. beszámolóit ld. *Acte și fr*. 128.129. A szertartáson Ruschitzki Antal horvát nyelven elmondott prédikációját az illír deputáció kinyomatta párhuzamosan cirill és latin betűkkel és 100 példányt átadott az erdélyi kancelláriának azzal, hogy Erdélyben ingyenesen osztozassák. Megtalálható: EK 699: 1774.
425. A terjedelmes jegyzőkönyvet ld. EK 1680: 1773.
426. Az egyik résztvevő, Klein Sámuel egyháztörténetében beszámol a három püspök tárgyalásairól, de jellemzően csak vallási vonatkozásairól emlékszik meg, az ünnepnapok csökkentéséről és a Filioque kérdéséről, politikai vonatkozásait meg sem említi. *Acte și fr*. 126-7.



427. Az erdélyi román unitus egyház ettől kezdve tényleg a Graeci ritus Catholici vagy Graeco-Catholici kifejezést használta saját maga megjelölésére, ezért a következőkben mi is a „görög-katolikus” kifejezést alkalmazzuk. Mária Terézia 1773. július 22-i decretumában helyt ad a gyűlés kérésének az elnevezés dolgában. *Nilles* II. 1055. I. 1. j.
428. Április 24-i ülés.
429. *Acte și fr.* 127.
430. EK 1585: 1773.
431. Március 22.
432. Április 24.
433. Április 24.
434. Április 3-4.
435. Április 24.
436. „Ad hanc vastam itaque vastatam Missionem damnatus fui” – írta kifejezően Hadik hadseregfőparancsnokhoz 1764. november 20-án. EK 620: 1764.
437. Pl. 149, 1440: 1775; 62: 1778; 581, 632, 675, 698, 708: 1779.
438. EK 1440: 1775.
439. EK 1135: 1774.
440. A Collegium De Propaganda Fide levéltárában található, az 1761-i állapotot az 1779-ivel összehasonlító kimutatás szerint (*közölve Foi'a bes. si scol.* II. 1889. 146.) az unió öt dél-erdélyi szász szék kivételével mindenütt tekintélyes talpraállt, Észak-Erdély javarészeben pedig túlerőre tett szert, ami kétségtelenül mindenekelőtt Major érdeme. A családfők száma, az említett öt szék kivételével, 18.622-ről 69.343-ra, a templomoké 437-ről 1.073-ra emelkedett volna. Ezeket az adatokat csak kételkedéssel lehet fogadni, ezt tette már a gubernium is, amikor 12 helységben ellenőrizte a Major által megjelölt eredményt és csak egyetlenegyben találta őket a valóságnak megfelelőnek. Ld. EK 1584: 1781. Már 1773. február 11-én többszörös túlzással nem kevesebb, mint 145.205 unitus családot említ a pápához intézett Pro Memoriában. Z. Păclișanu: *i. m.* XI. sz. 41. 1.
441. EK 1747: 1776. Commissio in publico-ecclesiasticis jegyzőkönyve (1776. október 5. Szeben). Major egy kortársa írja: „non sufficimus dinumerare hominum de populo isto myriades ad ovie Christi quotidie advolantes”. *Acte și fr.* 16. Vö. 17. Vö. még P. Maiortól: 130.

442. Major levele a gubernátorhoz (1779. április 30.), közölve: *Foi' a bes. si scol* II. 1889. 225-6. l. 2. j.
443. Buccow Aronhoz (Szeben, 1763. január 24.). EK 214: 1765.
444. Major levele a munkácsi püspökhöz (1768. március 15.), EK 303: 1768.
445. Pl. 1029: 1776; 581: 1779; 1698: 1780; 262: 1782. stb.
446. Pl. 1265: 1774.
447. Mint pl. a bolyaiaknak: EK 446: 1775.
448. EK 1029: 1778.
449. EK 126: 1776.
450. EK 1000, 1595: 1779; 32, 555, 795: 1781.
451. Levelében Kalyánihoz (1747. április 29.): „Qui suo obedit episcopo, per eum et in eo ipsi Deo obedit et consequenter Regiae Matti homagium praestat. Populus debet obedire eppo, eppus debet obedire Deo et honorificare regem, haec est regula sacra, hic ordo societatis humanae. Ergo si populus et clerus provocet ad eppum veluti tam Dei ordinatione quam apostolicae regiae praesentatione suum immediatum praepositum; ea quae nomine Smae C-ae regiae Mattis proponuntur ad eppum remittenda sunt, iste enim eppus tam suae Matti quam Deo pro sua Ecclesia qua pastor respondere tenetur”. Pâclişanu: *Coresp.* XLII. sz. 83-4.
452. A leirat kifejti, „quod ipse (Eppus) et Clerus, atque omnes Personae Ecclesiasticae Graeci Ritus Vobis, Gubernio Nostro Regio in realibus subordinati sint, et Ordinationibus per vos in objecto politico exarandis morem instar omnium aliorum exacte gerere debeant”. EK 1000: 1779.
453. A fogarasi püspökségnek a római katolikus püspök (Bajtay József) alá hajtásától tart levelében Darabant Ignác a Rednik halála utáni interregnum idején (1772. július 11.). „His perceptis omnia seponat Illtas Vra seque Viennam conferat, secus in periculo sumus, ut et hic, et ille Eppatus Latinis subjiciatur”. EK 1536: 1772.
454. EK 262: 1782.
455. *Acte şî fr.* 127.
456. Darabant írja ezeket a jellemző sorokat Majorhoz (1778. július 11.): „Professi sunt oboedientiam, et paupertatem, usque ad mortem, hanc eludunt, dicentes: non se esse Monachos, et Ascetas, sed Canonicos fundatos, sed Dominos consistoriales et Capitulares, Vicarios Generales, Cancellarios, Doctores Romanos, et Professores Publicos, Reverendissimos, Clarissimos, quae arro-

- gantia et pruritus, usque ad parvae Magistrum (exclusive tamen) prodecere solet, adeo, ut siquis vel Patri Germano Principiorum Magistro titulum *Méltóságos Úr* inadvertenter denegaret, illico stomachatur etiam si nihil loquatur”. EK 47: 1782. Major felsorol néhány nagyobbára jogtalanul használt fellengzős címet: „Dominos, Illustrissimos, Canonicos, Candellarios, Lectores, Doctores, Decanos, Clarissimos, Professores publicos ordinarios, Magnos Ecclesiarchas, Archivi custodes, ad minimum usque Reverendissimos, Métlóságos, Nagyságos compellare...” EK 456: 1781 (Replica).
457. Így nevezte maga Major gróf Kollonich László latin püspökhöz írt levelében (1780. május 9.). EK 456: 1781. Vö. AVSL XXXI. 1903. 374-5.
458. A perre vonatkozó igen terjedelmes és a balázsfalvi életről gazdag részletekkel szolgáló fontosabb iratok: EK 908, 1400, 1459: 1779; 456, 693, 1982: 1781; 47, 1173: 1782.
459. II. József kézirata 1782. február 1-ről. EK 205: 1782.
460. A jegyzőkönyvet gróf Esterházy Ferenc magyar és br. Reischach Taddeus erdélyi kancellár írták alá. EK 428: 1782. Vö. 760, 761: 1782 és AVSL XXXI. 1903. 535. Reischach már 1777-ben ezt írta Brukenthalnak: „Der ordnungwidrige Vergang des wallachischen Bischofes verdienet ein Einsehen.” *Uo.* 173.
461. „Sua Majestas Sacratissima condignam tam Excellentiae Vestrae aetatis, quam aliarum sibi notarum circumstantiarum habendo reflexionem, a se servitii futurum invenit, ut eandem Excellentiae Vestrae spontaneam Episcopatus resignationem erga Pensionem annuam Eidem determinandam Altissimo conspectui quanto ocyus submittat”. *Uo.*
462. EK 846: 1782.
463. Ugyanaz a Keresztury (vagy Körösztyur) volt Drágossy ügynöke is, ez idejében tudósította az ügy állásáról. (I. Radu: *Inseamnări din corespondența episcopului gr.-cat. de Ordea Mare, Moise Dragoși.* Cultura Creștină VII. 1918. 235.)
464. „Per hoc (értsd: kicserélése által a váradi püspökkel) sane et Ecclesiae utriusque bono, et characteri Eppali, condignaeque meritorum et indefessorum a teneris laborum meorum pro tanto hocce Publico locatorum, rationi amplius consultum fuisset: tunc etenim sicut mea vivendi, agendi regendique ratio et innoctentia alibi Genium inter Catholicos, hominesque a partium et praecipue

Nationalitatis studio alienos, intra breve tempus procul dubio eluxisset, in Partialitas Transilvanorum ex mero Religionis odio et Iurium Episcopaliū Clerique ad vim Sacrorum Caeo Regiorum Diplomatum, subsequunturumque B. Ordinationum exigentiam instituta tuitione, enatu et exinde adversus omnes Antecessores meos continuo vigens invidia, et aversio, certo certius cum translocato quoque Episcopo aequae brevi tempore in apricum prodiisset, itaque Augustissimus facile certoque penetrasset causas, ob quas nec ego ipse, nec reliqui in Trannia Antistites adeo pro Domo Dei Unctique ejus zelantes, summumque servitium ad quamvis occasionem fideliter promoventes, pacem hic et concordiam assequi valeant valuerintque”.

465. Ld. *Fői'a bes. si scol* II. 1889. 226. (Balázsfalvi levéltári anyag alapján).
466. EK 58: 1779; 1301: 1780. stb.; *Nilles* II. 642; *Acte și fr.* 46-7. (Végrendelete); Hurmuzaki: *Fragmente* II. 198.
467. *Acte sin.* I. 116-9.
468. *Uo.* 121.
469. *Acte și fr.* 130.
470. Vö. *Fői'a bes. si scol* II. 1888. 82 és 257.
471. EK 1599: 1782 (augusztus 25.).
472. EK 1676: 1782.
473. *Uo.* és *Acte sin.* I. 111-2. A zsinatra vonatkozó összes irományok: 106-35.
474. A Bob által kiadott szomorújelentést ld. EK 3621: 1785. „Der walachische Bischof Major ist die letzt vergangene Nacht um 2 Uhr allhier in der Festung gestorben” – írja Brukenthal Mihály Br. Sámuelhez Gyulafehérvárról jan. 25-én. AVSL XXX. 1905. 785. Major haláláról sok álhír keringett. „Auch von diesem sagt das Gericht, dass er von denen Unruhen (a Horia-lázadás) heimliche Wissenschaft gehabt, folglich bei dem gewünschten Ausgang nicht auf einem natürlichen Wege seine Hinreise angetreten.” (C.v. Heidendorf levele.) *Uo.* XXV. 1894. 282. J. Th. v. Hermann úgy tudja, hogy megmérgezte magát. *Uo.* XXIII. 1890. 490.
475. Ld. EK 47: 1782.
476. *Transilvania* X. 1877. 125; EK 1265, 1308: 1774; Sinkai: *Chronica* II. 482.
477. EK 76: 1779. Sinkai írja *Elégiájának* 14. j.-ben: „Ibidem eodem tempore operam dedi Juri Naturae, Publico Universali, Gentium

- et Ecclesiastico”. Cipariu: *Archivu* II. 1868. 290. A 3 alumnus ösztöndíja 1779. november 1-től 1780. október 31-ig szólt. EK 1299: 1779. Felbiger Ignác apát igazolványát (Bécs, 1780. március 2.) arról, hogy Sinkai a Szent Anna normalis iskolában (tanítóképző intézetben) kateketikai és metodikai tanulmányokat folytatott, ld.: *Archivu* i. h. (*Elegia*, 13. j.). Megjegyzem, nincsen adat rá, hogy Major a kérdéses évet tényleg Bécsben töltötte volna. Vö. P. Maioru: *Istori'a pentru începutul Romaniloru in Daci'a*. Budapest 1883. XI. A kamara a Rómából hazatérő 2 bazilita alumnus számára 300 forintot irányzott elő. EK 1299: 1779.
478. „Solle fűhrohin der Unterhalt der drey Alumnun in Rom aufhören. Der dazu bestimmte Betrag, der ohnehin zur Dotation des Seminarii zu Balasfalva gehört, ist auch dahin zu verwenden”. (1781. november 21.) EK 1982: 1781.
479. Major G. levele Mária Teréziához (1776. október 27.). EK 1182: 1779.
480. *Acte și fr.* 23 és 26. (Bob önéletrajza).
481. *Uo.* 26.
482. *Fináczy* II. 137. (Magy. kanc. 3673, 4564, 4945 és 5240: 1775, és Helyt. T. Studiorum 41: 1775 alapján).
483. *Fináczy* II. 136. (MK 5444: 1776 alapján.)
484. *Fináczy* II. 136. 1. l. j. (MK 2430, 2721, 5084: 1776 alapján).
485. EK 712: 1781.
486. *Acte și fr.* 25. (Bob önéletrajza).
487. EK 1521: 1772.
488. *Acte și fr.* 122.
489. EK 1534: 1772.
490. EK 1538: 1772; 381, 615: 1778.
491. EK 488: 1779.
492. EK 629, 1373: 1778; 803, 1299: 1779; 1167, 1234: 1780. Két alumnus: Timár Mihály és Káján Demeter nem voltak megelégedve a segéllyel és többet kértek. Azt a választ kapták, hogy ha a római katolikus alumnusok megelégednek 50 forinttal, nekik is elég lehet a 75. EK 842: 1779. Az erdélyi román alumnusok 1779-ben 562 ft. 30 kr.-t kaptak a magyar testőrgárda alapjából. EK 1299: 1779.
493. A kancellária kifejti, hogy Erdélyben a nagyszámú görög hitű nép lelki gondozására megfelelő papságra van szükség, „zu dessen besseren Bildung keine Gelegenheit aussen acht gelassen werden dürfte, und anderer Seits die politische Betrachtung bey diesem

- Instituto eintritt, dass der Griechische Clerus gegen jenen Latini Ritus noch immer einige Abneigung und Vorurtheile aus Mangel der ächten Begriffen ernähret, von welchen er bey einer gemeinhaflichen Erziehung, so wie in dem Collegio Pazmanio gemischt mit den Clericis Latini Ritus geschiehet, leichter nach und nach abgeleitet wird". EK 964: 1781.
494. Így látta már a kortárs Major Péter: *Acte și fr.* 131.
495. A Sancta Barbara alapítására nézve ld. főként EK 121, 1299: 1775 és MK 4050, 4796: 1775. Működésére 1772-1779: MK Acta particularia I. 533. sz. I-II. k.
496. EK 518, 1450, 1564, 1785: 1777.
497. EK 1389: 1776.
498. *Acte și fr.* 27 (Bob önéletrása)
499. Demetrius Kaján és Michael Timar (V. éves teológusok), Basilius Nemes és Petrus Ungur (III. é.), Stephanus Szabó, Gabriel Ferenci és Joannes Halmagij (I. é.), Joannes Budaj (II. é. filozófus) és Basilius Papp (I. é. f.).
500. Levele Kornis gr. erdélyi kancellárhoz (1775. október 7.). EK 1299: 1775.
501. *Fináczy* II. 138.
502. EK 1803: 1777, 474 és főként 989: 1778.
503. „Caveant sibi omnes ab illo affectu, quo aliae de aliis Nationibus sinistre sentire aut loqui solent: sed potius pacifice inter se fraterne agant, neque jocis modo praecacionibus, sed ab iis abstineant, qui cum offensione aliqua esse possent, et rixas diende contentionesque gignere”. EK 989: 1778.
504. „... Graecus Graece, Valachus Valachice, Ilyrus Iryrice, idque ex eo etiam, ut Clericus ibi quoque exerceat se in ea Lingva qua redux Officium Ecclesiasticum recitare debebit”. *Uo.*
505. „Residuo tempore post lectionem singulo liberum erit loqui, nulla tamen alia Lingva nisi sola Germanica, et absque clamore”. *Uo.*
506. EK 1437: 1780.
507. Szervezeti szabályzat. Sectio I. Cap. I. Ratio Foundationis. §.1.: „Quum nihil in Catholica Ecclesia praeclarius, atque excellentius esse possit, quam ejusdem Unitas, partiumque omnium consensus; studium praeterea eos Ecclesiae restituendi, qui Schismate ab illius sinu avulsi sunt, in Hungariae autem Apostolico Regno maxima eorum pars sit; nullum aliud medium magis opportunum, atque efficax visum est, quam si ad tollendam ruditatem, quae maximum

- Unionis impedimentum esse solet, ab ipsa Cleri Graeco-Catholici recta educatione inciperetur". *Uo.*
508. EK 456: 1781; 2032: 1785.
509. EK 371: 1778. „praefectus aequae ac referens... privatis saltem interlocutionibus dubium moverit, an studium philosophicum Balasfalvae actu tam solide tradatur? ut congruis principiis imbuti Theologiam auspicari valeant". EK 193: 1779.
510. *Acte și fr.* 125. és EK 1128: 1779.
511. EK 1619: 1773.
512. EK 1128: 1779.
513. EK 1619: 1773.
514. 1776-ban mintegy 30. EK 1724: 1776.
515. *Transilvania XXXII.* 1901. 3-17.
516. Amennyire nevük alapján meg lehetett ítélni, Szebenben 9, Gyulafehérvárott 10, Székelyudvarhelyt 11 román tanuló volt 1776-ban. Megjegyzendő, hogy nagyon sok magyar nevű román tanuló is volt, akiknek nemzetisége az egyszerű névsorokból nem derül ki. EK 1724: 1776.
517. A kálvinista kollégiumokban is tanultak szórványosan minden tiltás ellenére román diákok, mint pl. Molnár János a későbbi híres szemorvos Nagyenyeden (EK 296: 1768), Sinkai György és Major Péter Marosvásárhelyt stb. A Havasalján felszentelt ortodox papok gyakran református iskolákba jártak. *Bod* 165.
518. D. Onciu: *Papa Formosus în tradiția noastră istorică.* Omagiu lui Titu Maiorescu. București 1900, 630-1.; N. Iorga: *Studii și Documente* II. XLVL; A. Bunea: *Vechile episcopii românești.* Blaș 1902. 144-5. stb.
519. „... ad promotionem S. Unionis apta subjecta requiruntur Personae, quae idiomatica in hoc Principatu necessaria videlicet valachicum et hungaricum calleant; ... ut lingvam populi cui praeficiendus est, familiarem habeat, adeo ut agere cum suis absque interprete possit, sacrasque scripturas ex suggestu facile in lingvam vernaculam interpretari”. (Baziliták levele 1751. október 8.) *Acte sin.* I. 140.
520. Ld.: a II. rész III. fejezetében. Klein Rómából is izgat az idegen nemzetiségű teológusok ellen (1746) „ut ille, qui hanc procurare intendit, communitati in cujus graemio unio fovenda est... se acceptum reddat” (Păclișanu: *Coresp.* XIV. sz. 42.), erre visszhan-

- goznak esperesei is („cum adjuncto theologo alterius nationis ritus” és „diversae nationis et ritus” 1747. *Uo.* LXV. sz. 107.
521. Klein I.- ld. fentebb 107. 1.; Rednik – 696: 1769 (Dissertációja); Major G. – 716: 1778; 819: 1782.
522. EK 338: 1748 (A klérus kérvénye).
523. EK 716: 1778.
524. EK 1536: 1772. Ld. III. rész XI. fejt.
525. Az államtanács aktái (főként 253: 1765) nyomán ld. Ember Győzőnél: *Egy katolikus államférfi a XVIII. században.* (Regnum egyháztörténeti évkönyv 1936. 332-3.)
526. Már 1728-ban is. *Acte sin.* II. 104.: „unitos per despectum papistas appellare... praesumpserunt”. Major írja a pápának 1772-ben: „Porro catholici vocem hanc papista infimo populo adeo suspectam reddunt, quasi nescio quae horrenda monstra essent, qui hoc nomen gerunt”. Páclisanu: *Din ist. bis.* XI. sz. 41.
527. „pătımim de frica neamților și de-a popilor” – írják a dél-erdélyi ortodoxok a karlovici metropolitának. Ld.: *Dragomir* I. 59. sz. 88. (1749); „fidem Latino-Romanam, seu ut alii vocant Germanicam”. Dobra P. jelentése (1748.) *Erd. Muz.* Ms. 4086 (175. v.) Nenadovics metropolita írja az unitus papokról az erdélyi ortodoxokhoz intézett levelében, „qui ajebant vobis, quod ili servant Ritus Graecum, Germanis vero dicunt, quod illi sint Germani, et utrinque mentiuntur.” *Hurmuzaki* VII. (1751).
528. „nostris objectare non dubitant: uniri latinus esse”. Páclisanu: *i. m.* XI. sz. 43. (1773).
529. „... necessum fore ut futuris Parntalibus Apostolicae Suae Majestatis mens expresse declaretur velle nempe Suam Majestatem Sacram non modo eos qui hodie in Unione perstant in eadem porro perseverare, sed et illos qui sive nunc novissime seu ante ad Schisma defecissent ad Unionem unde aberrarunt suapte redire, ac proinde eam esse Suae Mattis Sacrae voluntatem, ut Valachi in Transylvania sint, unum credant et in unum coalescant sub uno eodemque Ritus sui Graeci Eppo.” EK 819: 1782. Major püspökról írja Major Péter: „Acesta nemăsurată răvnă având, ca să vadă pe Români adunați într’una... cu tot adinsul a început întru acea a lucra, ca pre toți Români din Ardeal să-i facă uniți.” *Istoria bisericii române.* Buda, 1813. 115. Ld. *Fői’a bes. si scol.* II. 1889. 147. Vö. szintén Major P.-től: *Acte și fr.* 130.
530. Sophronius követői így írják alá Buccowhoz beadott emlékiratu-



- kat (1761): „Wir alle Wallachen aus ganz Siebb. Kleine und Grosse”. *Dragomir* II. 48. sz. 359. Vö. Iorga: *Sate și preoți*. 261.
531. EK 696: 1769 (Dissertációja). „Quod si aliqua natio Unionem foveret, ast in Ritualibus vel minimum a praescriptis Orientalis Ecclesiae desciscere observaretur, jam eo ipso caeteri Orientales non Uniti majus erga S. Romanem Ecclesiam, et consequenter erga Augustissimam Domum Austriacam, et Unitos odium, et animi aversionem concipiunt, ex quibus magnae inter Imperia confusiones persaepe oriri possunt. Exemplum est praeteritus Moscorum contra Polonos motus, quem vel extrinseca solum apud Polonos in quibusdam Ritualibus mutatio plurimum fovit, et excitavit”.
532. Az állam- és dinasztiahűség próbaköve az unio, az ortodoxok külpolitikailag veszedelmesek, „persvasum de illis habere, quod se offerente occasione rebellionem, et confusiones, et tandem eversionem Imperii Apostolici attentarent, ii enim, qui a S. Romana Ecclesia alieni sunt, eadem semper animo fovere, et meditari Religio ipsa docet... hinc tales etsi sincere fideles appareant, re ipsa tamen sunt infideles, sinceritatem infidelitatis ad solam speciem Exhibentes”. *Uo. Az ortodoxiát – Rednikhez hasonlón – Borié államtanácsos igen nagy, még a protestantizmusnál is nagyobb veszedelemnek tartja éppen az orosz kapcsolatok miatt. Staatsrat 2295 és 2575: 1761, idézi Ember Győző: i. m. 341.*
533. „Hic enim nec maiores minores, nec divites pauperes, nec infirmi validos praecedunt, Sacratissima et Clementissima Regina omnes atque singulos tollerare et conservare” – írja Bécsből 1758. április 1-én a radnavölgyi románoknak Major Gergely. *Revista Istorică* IX. 1924. 24. Vö. Kérvényét 1771-ből: „Laonde tutto cio che vedro d’esser a pro della S Unione ch’e la nostra fede Catolica, del Ben’ publico, e di maggior Essaltazione d’esse Altissima Casa, 10 faro volentieri l’obbligo mio”. EK 1101: 1771.
534. *Dragomir* II. 48.
535. *Dragomir* I. 59. sz. 87.
536. Bunea: *Klein* 62-4.
537. „Nos quoque sorte quidem infirmi, fidelitate autem secundi nemini...” Bunea: *Aron* 268. 1. 2. j.
538. Aron felszólítása a klérushoz (1756. november 17.), idézi Bunea: *Aron* 269. Ld. még *Bod* 433-4.
539. Bunea: *Aron* 270-4. Vö. 423.

540. EK 1000: 1779. stb.
541. Ld.: fentebb 210. 1.
542. Érdekesen számol be levelében egy magát *Miles Joannes*nek aláíró fiatal román tiszt Kissajóról 1768. február 20-án a munkácsi számúzetésben élő Majorhoz: „Hanc nostram Militiam Vallachicam eo jam esse perductam, ut tam ab Exercitio Militari, quam vero a Vestitu, et omni adjustmente merito Regularis ab omnibus eam intuentibus, dicatur, scholis ferme in omnibus Pagis provisiva est, pro ulterio eaque meliori subsistentia et hic, et Viennae continuo laboratur”. EK 303: 1768.
543. A *Poëmiation de Secunda Legione Valachica* szövegét és teljes fordítását közli Moisil: *Biografia căpitanului Anton Cosimelli*. Năsăud 1939.
544. *Uo.* 4.
545. „Solum occasio ei deest, facto, pro Simbolo a Sua Matte inscriptum ipso probandi Virtutem Romanam redivivam, quod Sigillo ipsorum est”. Miles Joannes említett levele. EK 303. 1768.
546. Petrichevich Horváth Ferenc: *Örök emlékezetre emeltetett kő c.* kézirat munkájának *Dragomir*nál (II. 399.) közölt részletéből.
547. Pl. *Pro Memoriájában* a pápához (1772. február 11.): Páclisanu: *Din ist bis*. XI. sz. 43.
548. „Nemo nescit nationem hanc Valachicam populo Rosciano v. Serviano nulla penitus affinitate esse conjunctam, quin potius lingua, moribus, conditione toto caelo esse distinctam, unde etiam Valachi Rumuni seu Romani vernacula lingua vocantur, quorum idioma corrupte Latinum esse dignoscitur”. C. Pavel: *Părțile ungurene și triada de la Blaj*. Cultura Creștină XVII. 1937. 261-2.
549. „Populus innumerus... Traiani quondam, ut annales referunt, et Adriani reliquiae; unde etiam Romini seu Romani, nunc quoque proprio nuncupantur vocabulo...” A Flaccus-Vlachus elméletéről is tud (Valerius Flaccus, Traiani dux). „Idiomatis utuntur latino, et itali quoque perquam affini...” Eredetije: Bibliotheca Casanatense (Róma), egy másolata a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban. Innen közöl egy részletet N. Iorga. *Sate și preoți* 243. 1. 1. j.
550. „barbaria Valachica”, „pro perversa hanc gente” (1749). Erd. Muz. Ms. 4086 (176.).
551. „inhujus quoque afflictae Nationis futuram consolationem”; „ejusdem Nationis tanta necessitas”. Levele Königsegg-Erps grófhoz. (1754.) Bunea: *Aron* 35. 1. j. „... oh durere – neamul nostru cel ce

- era mai înainte slobod, au căzut rob și năcăjește suptu picioarele altora”. „Acestea au venit spre noi pentru păcatele noastre și despărțirea unuia de cătră altul...” Körlevele 1755-ből. *Blajul* III. 1936. 357.
552. „questa gente assai fragile siccome e facile a cadere con anch’è facile a sorgere...” Levele a De prop. fide praefectusához (1760). Bunea: *Aron* 190. 1. j.
553. „Cum ista Natio Literaturae ignara, aut consequendae Vitae commodioris gratia, quorum plurimi existunt, aut acceptis aliunde injuriis, potioem vitae suae partem in externis conquirendis, Juribusque suis tuendis, et vindicandis occupare hactenus ut plurimum coacta fuerit”. A kincstartóhoz (1764): EK 294: 1764.
554. „coram tali Populo, simplici, qui nexcit quid sit justum quid injustum, sed quod udit, hoc tenet” (1757). EK 525: 1757 (114). Vö. a gubernium katolikus tanácsának véleményével: „Gentis Valachicae, quae nec Bona, nec mala sua ex aequo discernere novit”. EK 41: 1760.
555. *Pap Máté* írja 1757-ben: „Omnes nationes exultant suos venerando majores. Soli nos infoelices Valachi rudes reperimur infideles erga superiores nostros”. EK 525: 1757. *Rednik* anyag szerzeteseiről írja: „... caeterasque virtutes doceri debeant, et quidem in omnibus humiliora, viliora, duriora, et quantum Ritus, et Institutum exigit, strictiora, quam quae aliis Nationibus per disciplinam tradi dignoscuntur”. Levele Hadikhoz (1768). EK 208: 1768. *Darabant* írja Majornak (1768): „Praesul me autoritate Sacrae Scripturae non-modo obsecrassa, sed saepe etiam increpasse adversus indomitae, et indisciplinae gentis hujus Valahcicae perversos mores...” EK 47: 1782.
556. „Sane si quis Mortalium in Orbe terrarum indiget gratia e misericordia Caesareo Regia, certe indiget miserandus Clerus noster, et vos afflicta Natio nostra captiva omnium”. Körlevele espereseihez (1778). EK 1000: 1779.
557. „Digni sunt provisosores tales ut terra absorbeantur, aequae ac Israelitae mali, qui exurgebant contra gentem suam Mosemque suum. Quid dicimus digni: imo indigni, Vae illis! ut terra illos sustineat, sui gentem suam deglutire, sudorem miserorum, et sanguinem vicinorum exsugere student, qui iugulant fratres, quique inhumant semet ipsos et proles suas.. digniores, ut ab omnibus reiecti nominentur, et vocentur anathema, tam vivi, quam defunc-

- ti, nutrimentoque brutorum vescantur, nisi penitus abdicerint omnibus atque abiuraverint nomen hocce” (1758). *Rev. Ist.* IX. 1923. 24-5. Hasonló átkot szór *Aron* is idézett körlevelében (1755) azok ellen, akik világi és másfajú bírák elé viszik a román papokat („la judecători mireni și de alte neam”; „pizmașii lor, carii socotese atâta să calce supt picioare neamul nostru, ca mai mult să nu să poată scula”). *Blajul III.* 1936. 357.
558. Levele Pap Annához Munkácsról (1768). EK 303: 1768.
559. Karlovici érsekség lvt. 421: 1749, közölve *Dragomir*nál: I. 51. sz. 76.
560. *Uo.* 72: 1757. *Dragomir*nál I. 106. sz. 162.
561. „noi Româniî din țara Ardealului, cari ne ținem de legea grecească”. Vö.: „Hoc est verbum nationis nostrae valachicae ex Transylvania, qui legem sequimur graecam”. EK 424: 1760.
562. Karlovici ér. lvt. 238: 1758. *Dragomir*nál I. 111. sz. 169.
563. *Uo.* 75: 1759. *Dragomir*nál I. 119. sz. 178.
564. Bunea: *Aron* 182. 1. j.
565. Buccow írja május 14-én Károlyi grófnak: „Les Wallaches de ce pays... se sont portés a des exces, qui approchoient d’une révolte, hors qu’ils ont continué a faire leurs corvées et a payer la contribution”. *Dragomir* II: 259. 1. l.j.
566. *Retegi György emlékiratai.* Közli Torma Károly. Hazánk I. 1884. 383. A hunyadi románok eredetileg román nyelven írt kérvényét latinul közli *Bod P.* (a megfelelő évnél), kivonatossan románul pedig *Dragomir* (II. 157-8.). A levelet Kemény László gubernátor felterjeszti a kancelláriához, jelezve, hogy „minémű vakmerőségekre és erőszakoskodásokra vetemedett ezen hazának némely részeiben az oláság, kinek meg zabolázására minden utakat és módakat... egész igyekezettel elkövettünk, de minden igyekezetünk füstben ment, nem lévén semmi médiumunk, mellyel az oláságot lehetne tovább tartoztatnunk...” A kilengéseket „kémenteltettük dissimulálni, mindaddig, míg jobb idő előfordul, vagy a Felsőes Udvar más expedienről providealni méltóztatik.” EK 125: 1760. Vö. *Dragomir* II. 47. sz. 356.
567. „Plurima enim nunc loca, olim ab Hungaris et Saxonibus inhabitata a potiori Uniti incolunt.” (1759). EK 41: 1760.
568. „Principatu in hocce praesertim Valachicae, Moldaviaeque Provincijs schismaticos contermino minus consultum esse videretur, ut schismatici sua capiant incrementa, praecipue cum ab Hun-

- gariae Regno incipiendo per Banatum continuando, Tractus idem schismaticus ad confinia usque praefata extenderetur ibidemque ab uno mari ad alterum ferme extenderetur.” *Uo.*
569. I. m. *Dragomirnál* II. 75. sz. 403.
570. *Halmágyi* 220.
571. *I. h.*
572. „Valachorum vero nobilium, qua talium, in conferendis officiis, quibus gerendis pares fuerint, perinde ac reliquorum Transilvaniae nobilium, rationem habendam.” *Nilles* II. 575.
573. „Hinc denique mandamus, ut uniti... in futuris vacantiis ad officiorum functiones capacitati suae convenientes applicentur... ita tamen, ut in principio ad minora saltem officia... acceptentur.” *Közölve Dragomirnál* I. 41. sz. 61-2.
574. „Curabit praeterea idem Regium Gubernium, ut anterioribus Resolutionibus conformiter Laici uniti utpote, quos Sacra Sua Matas tanquam veros Catholicos ad omnia publica munera admittendos esse clementissime decrevit, Catholicis utcunque pares habeantur, atque ad officia caeteris paribus promoveantur.” *Decr. ad Gub. EK. 68: 1768.*
575. *Ld: 177- 9.1. Vö. Miles Joannes levelét Majorhoz 1768-ból: „Fráter meus Nicolaus, qui penes Excelsum R. Gubernium Offcium Provinciális Translatoris aquisivit...” EK 302: 1768.*
576. *Tilalmat kér Mária Teréziától, hogy az unitusok „ne ob respectus hmanos, commode vitae, et sui ad officia publica applicationem de Ritu Graeco ad Latinum pro lubitu transeant, et qui ita transiissent redeant, id quod elevationis conditionis et altioris scientiae Valachos praesertim respicit... qui imo non pauci ad Calvinismum etiam apostant propter sui ad officia applicationem.” „Istiusmodi Latinizantes... reponunt: Se quidem Ritus Graecum, in quo baptizati sunt et educati libenter observare velle, verum quia hic Ritu servato nullam sive penes Gubernium Regium seu alia Dicasteria sperare possent sui accomodationem, ex eo Ritus Graecum cum Latino commutare se necessitari”. (Major a kancelárhoz 1778. május 5.) EK 716: 1778.*
577. „Supplicio... exoperari Regium Edictum, ut nemo inscio me Ritus suum variet, Excelso Regio Gubernio autem sicut et caeteris Dicasteriis intimari, ut Valachi Graeco-Catholici Officiorum gerendorum capaces servato Ritu ad publica officia assumantur et promoveantur, quod et efficacius assequi valeamus, hanc mihi

meisque Successoribus Sua Majestas Sacra Gratiam elargiri dignaretur, ut cujusvis Provincialistarum candidationis occasione Episcopus Valachos suos ex omni Circulo Augustissimae specificandi atque proponendi ad officia publica promovendos candidandi habeat facultatem et auctoritatem secus praeter scandalum quod isit in Populo non sine gravi Unionis Sacrae D'etrimento, accedit et ignorantiae damnum, dum enim doctiores et Nobiliores a Cleri Populique Valachici Commissione ac Ritu recedunt sub spe promotionis et conditionis melioris, soli rudes nobiscum manent, et sic de Nobis nequit verificari illud: Regnum Caeleste proficit per Terrestre.” Reischach báró kancellár tapintatos elutasító válaszá (május 27.) ld.: *uo.*

578. 1749. január 11-i jelentésében írja: „utut ab incunabulis in scholis honoris, et virtutibus sub cura, et disciplina P.P. Sacrae Societatis educatus sim, et eruditus Catholicusque creverim concreverimque nihilominus Nationalitatem recognoscere debeo, utinam et alii una mecum complurimi, qui ex eo quod ab aliquot retroactis armis calvinisarent, hungari dici vellent, recognoscerent.” *Erd. Muz. Ms. 4086.* Klein Sámuel a hetvenes években dicséri hűségét a román nemzethez: „... fuere aliqui, et sunt qui quamvis ritum mutaverint, aut religionem, tamen nationem minime abnegarunt, imo sedulos ac strenuos se praestitunt in protegenda et defendenda sua natione; talis fuit Petrus Dobra causarum Fiscalium in Transylvania director, cujus memoria immortalis celebratur apud Valachos, hodieque inveniuntur nonnulli ejus modi digni viri.” *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum.* Foaia pt. minte 1862. 85.
579. EK 237, 252: 1751; Bunea: *Aron* 415-6.
580. „Sive R. Gubernio, sive Tabulis frustra de his et similibus queror: nam non exaudior, sed una cum meis contemnor et in cunctis favorabilibus impediior” – írja Körösztori ágensnek 1779. február 22-én. *Fói'a bes. si scol* II. 1889, 258-9. 1. 3.j. Köröszturyt utasítja, hogy keressen Bécsben protectiót „contra adversantium Nobis Nationalitatum harum conatus”. *Uo.* Panasz ellene, „quod cum Magnatibus litiger”. EK 303: 1768.
581. A századok szerinte haragudtak rá, „quia ego non poteram saepe saepius Missione mea Deo simul et Saxonicae Nationi piacere”. Levele a munkácsi püspökhöz 1768. március 15. EK 303: 1768. Már Munkácson nemzetiségi ellentét volt közte és a ruszin szerzetesek

- között („Ruthenicae gentis Monachi dictorum, factorumque suorum seu spectatorem, seu testem ex aliena gente inter ipsos agere haud libenter tulerint.” EK 1536: 1772.)
582. Utasítás a tanításra 1754-ből: *Acte și fr.* 220.
583. Célzás az 1738-i alapítólevélre, amely „a hazában szükségesebb nyelvek” tanítását írja elő. *Nilles* II. 537.
584. Ld.: fentebb 176. I. 1. j.
585. Pl. a szecseli és paplaki unitus papok: Szász Egyetem lvt. 462: 1758 és 444: 1759, közölve *Dragomirnál*: II. 30, 36. sz. 337, 342-3. Egy Tikosi György nevű diák magyar nyelvű kérvényére, amelyben felvételét kéri az egyik megüresedett alumnusi helyre, Aron szintén magyar nyelven ír véleményt: „Meg láttyuk mikket vevin azoktul informatiöt, a kiktül illik.” (Balázsfalvi érseki lvt.) A kérvény szövegével együtt közli Z. Pâclișanu: *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*. Rev. Arh. II. 1927-29. 434.
586. EK 303: 1768.
587. *Fináczy* I. 347-8. és II. 97-8.; Ember Gy.: *i. m.* 332.
588. „... Majestas Sacratissima Suprema Sua Apostolica Autoritate declarare dignaretur, hoc studium non alium finem habere, quam ut juvenus Valachica ad notitiam lingvae Germanicae perveiens suorum Privilegiorum effectum quantum ad beneficia, et Officia re ipsa obtinere valeat”; „... quod studium lingvae Germanicae eo solo fine fiat, ut nempe juvenus in Ritu Graeco permanens habita lingvae Germanicae notitia quondam suorum Privilegiorum effectum consequi possit, cum enim hujusmodi declaratio populo, et nationi effectivam suorum Privilegiorum fruitionem simul cum notitia lingvae Germanicae in memoriam revocaret...” EK 696: 1769.
589. „Pro Lingva Germanica, quum caeteris vernaculis praestet...” EK 989: 1778.